

This project is funded by The European Union

A project implemented by

Фондация
"Д-р Стамен Григоров"

СТАРИТЕ ЗАНАЯТИ

*етнография
народно строителство
тъкане
грънчарство
изработване на цафари*

Димитровград - Трън, 2010.

проект

“Засилване на културните и социални връзки между транс-граничните общности на България и Сърбия - Тран и Димитровград”

носител на проекта

Природолюбителско дружество “Натура Балканика”, Димитровград, Република Сърбия

проектът изпълнява

Природолюбителско дружество “Натура Балканика”, Димитровград, Република Сърбия;
Фондация “Д-р Стамен Григоров”, Трън, Република България,

авторите на текстовете

Евгенийа Недйалкова Такова

Деян Митов

Славица Йованович

Борян Коджаков

Владимир Симич

снимки

Автори на текстовете, семинар участници, Драган Боснич

превод

Снежана Симеонова (български)

редактор

Слободан Милошевич

технически редактор

Олга Миличевич

графичен дизайн

Снежана Королия

година 2010.

Въведение

ЕТНОГРАФИЯ

Изследване на бита и занаятите в трънския и царибродския край

Къща

Занаяти

Народна носия

НАРОДНО СТРОИТЕЛСТВО

Подслон

Материали

Техника и инструменти

ТЪКАНЕ

Материали

Инструменти и спомагателни съоръжения

Техника на тъкане

ГРЪНЧАРСТВО

История

Процес на изработване

Състояние и перспективи

ТРАДИЦИОННИ МУЗИКАЛНИ ИНСТРУМЕНТИ - ЦАФАРА

История

Материали

Техника и инструменти за изработване на цафара

Проект “Засилване на културните и социални връзки между транс-граничните общности на България и Сърбия - Трън и Димитровград”, в рамките на трансграничното сътрудничество на Република България и Република Сърбия. Проектът е финансиран от Европейския съюз чрез фонда CARDS и Природолюбителско дружество “Натура Балканика” от Димитровград.

“Натура Балканика” с партньорската си организация Фондация “Д-р Стамен Григоров” от Трън, Република България реализира този проект чрез 2009-2010. година, в споменатите две общини.

Изследването е предназначена за всички които се занимават или биха желали да се занимават с старите занаяти които все още оцеляват в общините Трън и Димитровград: изграждане на традиционни къщи, тъкане, грънчарство и изработване на традиционните дървени музикални инструменти. Тя е оформена по време на семинарите по тези занаяти в работилниците в село Гуленовци, община Димитровград, през юни 2010.

ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΑ

ЕТНОГРАФСКО ИЗСЛЕДВАНЕ НА БИТА И ЗАНАЯТИТЕ В ТРЪНСКИЯ И ЦАРИБРОДСКИЯ КРАЙ

Битът и народните обичаи на населението в Трънско на пръв поглед не се различават от обичаите в други краища на нашата страна. Ако се разгледат по-отблизо и по-задълбочено обаче, в бита и обичаите на този край се откриват най-разнообразни особености. Преди всичко тук са се запазили някои старинни обичаи, които векове наред са устоявали на чужди влияния. Освен това във всяка една проява на своя бит, във всеки един обичай селяните от Знеполе и Краище са влагали нещо свое, типично само за жителите от този край. Подобни прояви и обичаи са характерни и за населението в Бурел, Дерекул, Забърдже и Висок което се намира в Царибродско, Р. Сърбия.

КЪЩА

Многобройни села са пръснати из Знеполе и по склоновете на възвишенията на Краище. Особено живописно са разположени селските къщички из прохладните планински поляни. Макар и рядко, из малките тук-там се срещат запазени и старинни къщи, в които са живеели нашите прадеди. Те дават представа за вида и характера на гостоприемната „ижа“ (къща) преди Освобождението. Гостоприемството е характерна черта на трънското и царибродското семейства всеки гостенин, познат или непознат, е добре дошъл в тяхния скромнен дом. Добрата и гостоприемната домакиня намира с какво да посрещне гостенина така, че той да остане доволен.

Старинните ижи от двете страни на границата са били градени предимно от камъни и дървен плет. Омазани са били с кал и покрити със слама и шума, а едва по-късно с керемиди. Обикновено ижата е имала две помещения, голяма стая (одая) и малко килерче. В тези малки по обем ижи са живели многолюдните сговорни патриархални семейства.

Голямата одая е основното помещение. Тя е предимно продълговата. Някъде в нея са влизали направо отвън, а другаде през малко коридорче, което служи само за преминаване. От голямата стая води врата до одайчето или килерчето. То е малка стаичка, в която са поставяли дървените сандъци с готови дрехи, черги, бало, платно и др., изработени от жените. Някои ижи имат и „земници“ (мазета), където се поставят каците със зеле, туршии и качета с месо и сирене.

В единия ъгъл на ижата или на средата на голямата одая се намира огнището, на което са поставени вериги за готвене на яденето. Огнището е служело за отопление, а в най-далечно време, когато не е било познато газеничето, и за осветление. На единия край над огнището са наредени полиците - дървени рафтове, върху които са били нареждани домашните съдове, стомни и др. На земления под е бил „одърът“ - леглото, което е било предимно от слама и покрито с домашни пъртени или вълнени черги. Възглавниците са били дълги, колкото е широк одърът, обикновено от шарен вълнен плат, приготвен, както чергите „уводки“. Възглавниците са били пълнени също с едра ръжена слама. На одъра са се нареждали всички членове на семейството, за завивка са служели домашните черги. Около оджака (комина) във всяка къща стърчели голям брой малки и големи куки, върху които зимно време селяните поставяли венците от царевича, чушки, лук, а така също и сланина и ребра от свинята, каквато всяко семейство е хранело за зимата. В края до вратата обикновено са нареждали шарени стомни, чието производство датира от най-старо време в този край. Познати в Трънско са и различните глинени делви, наречени „върчви“ и „върчвета“, в които селяните нареждали за зимата сирене, чушки и масло. Селяните обикновено си служели с ниски трикраки дървени столчета, направени от самите стопани. Софрата за ядене била кръгла, ниска, също с три крака. В ижата също се намирало „текнето“ (дървено корито) за замесване на хляба, подници, връшник и други домашни потреби. Домакинята е била известна със своята чистота и умение да подрежда уютно скромния си дом. Добре изработени килимчета, малки пъстри перденца, завески по полиците създават приветлива обстановка в чистия трънски дом.

Двор

Работлива и предприемчива, домакиня се грижела не само за вътрешната уредба на дома, но и за селския двор и малката цветна градинка в него. Обикновено дворовете са били ограждани с високи каменни огради и с големи дървени порти. Дворът се отделял от градинката с матки дървени тараби. Градинката оставала към уличката, а дворът зад къщата. В самия двор са разположени дръвникът, кочините, клетът, кокошарникът и други помощни помещения. Рано през есенните дъждовни дни, преди да настъпят обичайните големи и сурови студове, селяните бързали да си приготвят необходимите дърва. Ето защо ден след ден в двора изниквал голям „дръвник“ (куп дърва, необходими за зимата). Дебелото дърво, върху което разцепват дървата, тук наричат „трупю“.

Във всеки селски двор имало специално помещение за жито, брашно, картофи и фасул, наречено „клет“. Клетът представлява една стаичка с различни прегради от дъски, в които есенно време се складирали земеделските продукти - жито, картофи, фасул. Тези прегради се наричат „пресеци“. „Да е берекет, да су пуни пресеци, клет с жито и кочине със свине!“ - така се благославят трънските селяни на някои празници.

Домашните животни са били постоянни спътници в живота на населението. Във всеки двор имало говеда, овце, свине, кокошки, кози, кучета и др. Добитъка трънчани са затваряли в кошари („пояти“), които са били или в същия двор до къщата, или някъде извън него. Ако поятите са извън селото, през зимата там остават старите хора, за да следят отблизо добитъка.

Храна

Основната храна в този край се състояла от хляб, приготвен от домакинята, изпичан в „прован“ (погачи) в „дрепни“ (подници), картофи, фасул, зеле, месо, масло, мляко и сирене. Вкусно сварената фасулена чорба в гърнето на огнището или пепеливият кравай, опечен в жарта, са били желано ядене. Необходимите зеленчуци трънчаните произвеждали в малките си градини в двора или някъде до вода. Градинките из дворовете били подреждани с голям вкус и умение от жените, които предимно се занимавали с къщата и двора. Наедно със зеленчуците тук на отделни лехи цъфтели различни градински цветя, заградени със зелени чемшири. Приятният аромат на босилека и здравеца се носел из селските дворове. По много огради върху мазилката, между камъните цъфтял здравец и им придавал живописен изглед.

Водата за пиене и за друга употреба селяните са си наливали със стомни и глинени съдове от изворчета, бунари и чешми. Обикновено момите и невестите са ходели за вода. Приятни за момите и ергените били срещите край кладенеца, на извора, където се напиват шарените стомни, грабват се китките и се разменят влюбени погледи. Често старите трънчанки из селата на Краище с въздишка си спомнят, че за тях най-приятна работа била да са „водоноши надвечер на заход слънце“.

Зимата засипвала с големи снежни преспи селските хижи. Заедно с грижата за доставка на дърва домакините се стараели да осигурят изхранването на голямата си челяд. Щом падне първият сняг и за група горските пътеки, из селата започвало заколването на специално угоените за зимата свине. Около коленето на свинете възниквали редица обичаи, в които ярко изпъкват взаимопомощта, другарството и гостоприемството на местното население. Старинен е обичаят да се раздава месо на всички близки и съседи в знак на уважение, а на ония, които няма. да колят свиня по някакви причини, се дава повече месо, по-големи парчета и по този начин те си събират за зимата.

ЗАНАЯТИ

Развитието на стокорството в трънския и царибродския край създава условия за поява на домашни занятия. Особен разцвет достига преработката на вълна, която е била добивана от хилядите овце, пръснати из планинските пасбища.

Тъкачество

Вълната е била основната суровина, от която работливите и опитни селяни векове наред са произвеждали всички мъжки и женски дрехи, черги и други необходими неща за подреждане на селския дом. Преработката на вълната се е извършвала по най-примитивен начин и всички необходими операции, свързани с превръщането ѝ в пъстри черги и топли, красиви дрехи, ставали ръчно. След добро изпиране на руното вълната е трябвало да бъде „увлачена”, както казват селяните по тези места, за да добие подходяща форма за преработка. Развличването на вълната се е извършвало с ръчни гребенци, които са били правени от самите селяни. В зависимост от качеството и предназначението си тя се влачела на два вида гребенци, единия за по-хубавата и дълга вълна, а другия за по-дребната. За подготовка на най-хубавата вълна, от която се изпридала тънка прежда, се използвали два дървени гребенеца, които на краищата имали наредени зъбци. Хваща се парче вълна и се дърпа от двата гребенеца, като се поставя на единия, после на другия гребенец. Така се подбират най-дългите и най-хубавите влакна, които образуват получения „прамик” или „къделя”. Другият вид гребенец също подготвя вълната за предене - само че по-дребната и по-острата, останала след първото влачене на двата гребенеца. Този гребенец представлява едно дървено трупче или дъска, на която са поставени два или повече реда зъбци. В миналото всяко семейство е имало гребенци за преработка на вълната, които по-късно са били използвани само за преработка на кълчища или за много малко количество вълна, защото са били построени модерни влачила за вълна.

Преденето, или изпридането на вълната било също ръчно. Жените са въртели дървеното вретено неуморно по цели нощи, особено през есенно-зимния сезон, когато кърската работа е намалявала. За основа на черги и тънки чорапи или жилетки е била необходима тънка и равна прежда. Тогава жените от трънските селаса прели от хурки („из куделю”), на които са привързвали парчета вълна („прамици”). Самото изпридане е ставало с дървени вретена, правени от селяните, много по-примитивни от днешните. По-дебелата прежда е била изпридана без помощта на хурка („из руку”). От така получената по-дебела или по-тънка прежда в зависимост от нуждите, за които ще се използва, трънчанки са изработвали всички необходими платове и черги, а така също и различни плетива - чорапи, ръкавици, пуловери. Домашното производство на платове не е било предназначено за продажба, а за задоволяване на собствени нужди. И все пак това занятие за трънчани е било твърде важно. По цели дни и месеци сръчната и работлива домакиня е държала тежкото вретено, седяла е над чергите, които са излизали изпод майсторските ѝ ръце с великолепни шарки и сполучливо съчетани цветове.

Домашният стан за изработка на платове, черги, питан се нарича „разбой”. Най-важните части на дървения разбой са: кроено за намотаване на основата, нити и бърдо, през които минават нишките, второ кроено за намотаване на изтъквания плат. Към дървения разбой има и някои помощни съоръжения: повраталка - голямо дърво за задържане на кроеното с основата при превъртане, совалка, с която се тъче, като се промушва между основата, циви, на които се намотава вътъкът за изтъкване, и др. Необходима прежда, за да започне да се тъче, е основата и натката (вътъкът). Основата е тънка прежда, която най-напред се слага на пара, за да омекне, а след това се снове. Сноването обикновено се е правело на двора от няколко жени в зависимост от преждата и дължината на плата, който ще се тъче. В старо време метърът не е бил познат тук, а за мярка за дължина е служел лакътят. Затова обикновено се казва: „Основах го у

1

2

3

4

45 или 50 лакътя.” Това значи, че основата е дълга 45 - 50 лакътя. След основаването следва навиването, което не е нищо друго освен намотаване на основата върху дървено кроено, което започва със „зев” и свършва с „опашка”. Сноването, навиването и уводенето са подготвителни процеси на тъкачеството. Така подготвеният разбой е готов за работа. Преткаването, или наткаването, се извършвало с по-дебела прежда (наткава), различна по цвят и дебелина в зависимост от предназначението ѝ. Преткаването е ставало със совалки, в които са се намирили циви с прежда. С помощта на совалката, промушвана с ръка през основата, се е извършвало изтъкаването. Цевките са били предимно бъз, нарязан на големина да влязат в совалката, върху които с ръка е била намотавана натката (втъкът). Според това, колко „нити” ще бъдат използвани, платът се е разделял на четворен и двоен. Обикновено платното, литаците и тканиците жените са изтъкавали „у две нити”, а бало (сукно) за мъжки дрехи и черги „у четири”, „четворно”. Разнообразието във вдевките е било голямо. При изработването на различните шарки се е проявявало умението на тъкачката да съчетава различните цветове и ивици с вкус и красота. Изящно изпъстрените черги са гордост на трудолюбивите тъкачки, които в тях са втъкавали любовта към своите близки, към родната природа и мъката от дългата мъчителна раздяла с мъжете. Домашната шаячна обработка е била съставна част от живота на трънчаните, защото всички необходими дрехи и черги са били изработени в къщи и не се купували отвън. Освен вълнените черги тук са били познати много кълчищните черги и платното, от което са били ушивани мъжки ризи. Преработката на кълчищата е била също важна съставна част от стопанската дейност на трънчанина, свързана с неговите житейски нужди.

Гръсниците (конопът) са виреели добре из Трънския и Царибродския край. От тях селянката е добивала прежда за платно и черги. Особен е бил примитивният начин на преработка на гръсниците, от чиито зелени стъбла е трябвало да се получат хубави и здрави нишки. След като са жънели („обирали”) от нивята гръсниците, те са ги завързвали на малки снопчета и потапяли във вода. Така престоявали няколко дни, докато омекнат и станат годни за обработка. След омекването снопчетата се изпирали добре с чиста вода и се изсушавали. Сушенето е ставало на слънце в двора или градината. Изсъхналите гръсници са се счуквали добре с дърво, за да се отделят влакната от стъблото. Влаченето на гръсниците е ставало с домашни гребенци, както на вълната. Готовите за предене парчета се наричали „повесма”. От готовите повесма (кълчища) жените подготвяли основа и втък за платно и черги. Така наречените „пъртени” черги, ризи и гащи са били разпространени много в Трънско. Изработването на вълната и на кълчищата е имало важен дял в домашните занятия на населението.

Плетачество

Освен с тъкачество жените са се занимавали и с плетачество. Ръчното домашно плетиво е било силно развито в зависимост от нуждите на селяните. Предимно от вълнена прежда, която тук се е наричала „мане”, се изплитали чорапи, жилетки, пуловери и др. Женитеса носели хубави пъстри вълнени чорапи, които са изработвали ръчно. Плетивото в Трънско се характеризира с голямо разнообразие по шарки и по плетки, които трънчаните наричат „ластици”. С особено голямо майсторство плетъчката е съчетавала цветове и бримки при плетенето на мъжките и женските чорапи. С време ръчното плетиво се усъвършенствувало. Започнали да изработват разни дантели, кенари, покривки, пердета и всевъзможни плетива,

които придавали приветлив и уютен вид на трънската къща. Трънската мома умеела самичка да изтъкава стотици лакти платно, бяло и черги, да изплита най-разнообразни предмети за домашна употреба. Самата женска носия украсена с пъстри шевици, говори за умениято и сръчността на жените.

Везане

Бродерията, или „везането“, е била позната още от най-отдалечени времена. В изработката на красиви шевици върху дрехи, върху своите „кошули“ и „литаци“ трънчанката вложила своя талант и усет към красивото.

Шивене

През дълги те зимни нощи в малките полумрачни „ижи“, където бумтяло огнището се е чувало пеенето на вретената, тропането на разбоите, които са се сливали с песните и закачките на младите. В такива нощи са се раждали нови и все по-хубави шевици, плетки и изящни шарки на домашните черги. С любов и голямо старание са се занимавали трънските жени с приготвянето на платовете за дрехи. Ушиването обаче на самите дрехи се е извършвало от мъже (терзии). Тези шивачи ушивали на ръка мъжките дрехи - белетини, доранчета и др. Те не са имали собствени работилници, а ходел и от село на село, от къща в къща и отсядали на различни места докато имат там работа. Когато приключвали ушиването на дрехите в един дом, те се отправяли към друг. Терзиите са уши вали дрехите по най-примитивен начин, по еднообразни кройки и съвсем просто, за което свидетелствуват мъжките дрехи запазени от миналото.

Грънчарство

Наред с рударството важен отрасъл на стопанска дейност сред част от населението в миналото е било грънчарството. Както навсякъде в България и Сърбия, така и в този край керамичното производство е било един от най-старите занаяти. Макар и тук поради недостатъчните археологически проучвания броят на откритите глинени съдове от тракийско време или от началните векове след заселването на славяните да е твърде ограничен, със сигурност може да се приеме, че и в този край грънчарският занаят е съществувал през всички исторически епохи, че майстори-грънчари са натрупали богат опит през вековете и са предавали умениято си от поколение на поколение. От една страна, за това свидетелстват разнообразните форми на по-късните керамични произведения които в много случаи наподобяват формата на антични тракийски и славянски глинени изделия. От друга страна, развитието на грънчарството в този край се е дължало на качествената червена глина/която се среща в изобилие в землището на село Бусинци, на 8 км южно от Трън. Освен това грънчарите от Трънско още от римско време, а и преди това, поради развитото рударство са имали на разположение олово, без което усъвършенстването на грънчарството е немислимо. Това произвеждано на място олово е спомогнало да се утвърди грънчарството като основен поминък на част от населението още от древността. Изглежда, че керамичното производство твърде рано се е съсредоточило в село Бусинци, което впоследствие става един от най-големите грънчарски центрове в България. С бусинска керамика са се снабдявали и сели-

8

9

10

щата в целия Трънски край, но в никое друго от тях населението не се занимавало с грънчарство. Макар и началото на народното изкуство на бусинските грънчари да прозира хилядолетия назад, образци от техните произведения са запазени главно от XVIII и XIX век. През този период бусинската керамика е достигнала своя разцвет.

Грънчарите са работили и ръчно, и на колело. От хубавата червена глина край селото те са изработвали най-разнообразни съдове и други предмети, предназначени предимно да обслужват селския дом. Ето защо те се задоволявали да предават на съдовете проста и лека форма, като гледали преди всичко да бъдат удобни за употреба. Докато при другите занаяти, особено където се работи с метал и произведенията са твърде скъпи, занаятчиите обикновено изпълнявали поръчки на общини, църкви и манастири, грънчарите от село Бусинци работели, за да задоволят нуждите на народа с по-евтино производство. На простата, но изящна форма на съдовете отговаряла и скромна, но красива украса. В обикновените, предназначени за всекидневна употреба предмети на бусинската керамика е отразен естественият стремеж на народа към красота. Майстор-грънчар успявал да внесе художествен елемент в своите изделия по най-различен начин. Прилагал разнообразна техника. Много от съдовете оформял от естествена печена глина (тъй наречените теракоти), други обливал изцяло или отчасти с разтвор от пречистена и прецедена глина (ангоба), която е обикновено бяла и прави съда по-фин. Най-красиви и разнообразни са глазираните съдове, които имат по-голяма здравина и по-ефектна украса. С глазура се покривали главно трапезните съдове, (паници, блюда, бъклици и др.), разни битови и култови съдове. По-грубо, но здраво са изработвали печки, кюнци, ветропоказатели, казани за ракия, катраници и др. Красива и сложна е декорацията на сватбените съдове- стомни, крондири, бъклици, писани блюда и играчки. Тях оцветявали с ярка украса от геометрични и понякога растителни орнаменти. Любими цветове на бусинските майстори са червеният и жълтият - цветовете на слънцето и огъня. Преобладават и топлите зелени цветове. Изделията на бусинските грънчари били желани във всеки български дом. Те се отличавали със здравина и трайност. Затова те станали известни далеч от Трънския край и се търсели навсякъде. Към края на XVIII век бусинските грънчари изработвали над 100 вида керамични форми- В Бусинци имало повече от 300 домашни грънчарски работилници. Със занаята се занимавали цели семейства. Бащата или старият брат бил главният майстор и предавал изкуството и опита си на по-младите. Той организирал и разпределял работата. Наред с мъжете дейно участие са вземали и жените, често най-добри помощници на мъжете си в занаята.

Занаятчиите грънчари били тясно свързани помежду си. Макар и да не е запазен някакъв устав или кондика на техния еснаф, по стари занаятчийски традиции те са били обединени като в едно сдружение. Калфите и чираците били подчинени на майсторите. Всеки знаел своите права и задължения. Съществували и най-различни обичаи, спазвани от всички. Те били изпълнявани и от майсторите, като заедно със свои калфи и чираци ходели да упражняват занаята си и да разпространяват произведенията си в други градове. Както дюлгерският занаят в Трънско, така и грънчарството е свързано с гурбетчийство. Бусинските грънчари-гурбетчии разнасяли далеч от Трънско не само изделията си, но и майсторството си в други градове на страната, например в Самоков, Кюстендил и др. Характерно за тях е, че напускали Бусинци само през лятото. В края на октомври отново се завръщали в родния си край. Пътували на групи с мулета и коне, които носели най-необходимите им инструменти и материали. Изпращането и

11

12

13

посрещането на гурбетчиите било свързано с определени церемонии и тържества. При своите пътувания грънчарите разширявали своите познания, усвоявали опита и на други занаятчии и всичко ново те използвали, за да подобрят и утвърдят своето изкуство. За връзките на бусинските грънчари с различни градове говори например надписът на една икона в църквата „Св. Никола“ в село Бусинци. Тя е подарена от майсторите, които са работили в град Неврокоп и са я поръчали на неврокопския майстор Сергю Георгиевич. На нея е изобразен патронът на грънчарския еснаф св Сгиридон. Своите произведения бусинските майстори разпродавали на пазарите в близки и далечни градове, в Брезник и Перник, във Вакарел и Ихтиман, в София и Враца. Особено голямо разпространение получила бусинската керамика на съборите и панаирите (в Узунджово и Татар Пазарджик), където идвали търговци от цялата Османска империя и от други страни в Европа и Азия.

След Освобождението грънчарството на бусинци започва да запада поради конкуренцията на промишлените стоки. През 1930 г. в селото е имало 120 грънчари, броят на които постоянно намалявал. Техните изделия продължават традициите на някогашната бусинска керамика, отразяват народния вкус и естетически разбирания. Но употребата на керамичните изделия в народния бит намалява. Намалява бързо и производството на бусинска керамика, а заедно с това изчезва и дългият и положителен опит на бусинските майстори. Днес той трябва да се проучва, за да обогати и освежи съвременната керамика и приложното изкуство със своите оригинални форми и самобитна украса.

НАРОДНА НОСИЯ

Националната трънска носия от Възраждането се е запазила дълго време и след Освобождението. Разбира се, тя има своето развитие и своеобразни промени. И тук, както и в другите области на страната, още през миналия век фабричните тъкани и по-опростеното градско облекло постепенно изместват домашните материали и сложните народни селски носии. Сега народната носия е почти на изгубване. Женската носия се носи само от отделни по-възрастни жени. Промените, които бързо настъпват в живота ни през последните години, изпращат в музея редом с всичко старинно и хубавата трънска и царибродска носия. Интересна със своите шевици е женската трънска носия, която и в най-старо време е била подобна на днешната запазена.

Женска носия

При това запазените най-стари трънски дрехи не са набрани и широки сукмани, както в другите наши краища, а имат много опростена кройка, която е била с тенденция да бъде по тялото. Усетът към изящната линия у трънската и царибродската жена има своите дълбоки корени във въздействието на красивата трънска природа. Старият женски литак е скроен от две цели прави парчета, наречени задницата и предницата, с вмъкване на две странични, малко разкроени в долната си част парчета („клицета“), които се носят точно под мишниците, за да дадат ширина на полата. Предницата е изрязана по средата за минаване на главата в продълговатото правоъгълно деколте, което жените наричат „пазуке“, а задницата е съвсем права. Тази женска дреха е без ръкави, какъвто е и по-късният литак.

Старият литак, или сукман, е богато украсен с пъстри красиви шевици покрай пазукето и по полата. Най-напред тези прекрасни шевици са правени от вълнени конци — червени, алави, модри, сини и др., с шевове и фигури по вкуса на трънската жена, а по-късно бродирали с коприна. Така приготвеният литак е зимна дреха, защото е направен от домашно сукно, или бало, както тук го наричат. Заедно със стария сукман са се носели и алавиците, или плавениците, които получавали названието си в зависимост от това, с какви конци са извезани. Това са ризи, или „кошуле”, които са се правели от ленени или памучни домашни платове със същата като сукмана кройка с тази разлика, че те са с дълги ръкави. Алавиците са били кошули, украсени с червени (алави) конци както на пазуките, така също и на полите. С особено изящество са били изписвани разните фигури на ръкавите. Хубавите пъстроцветни престилки са били съставна част на женската носия. В Трънско престилки не се носят с литака. Смята се, че тази форма на безпрестилчена носия е наследена още от облеклото на древните траки. Характерна за носия е „тканицата”, своеобразен колан, който тук винаги върви с женската дреха. Тканицата се приготвяла от самите жени. Тъче се с всевъзможни и най-разнообразни конци и шарки. Широка е четири пръста, или, както жените казват, „колко мало руку”, и дълга, колкото да опаше жената през кръста няколко пъти. Старите жени са носели вълнени шарени чорапи до колената и свински опинци, правени, както обикновено, но с тази разлика, че кожата е била стригана.

Тази женска дреха, която се е правела от ленено или памучно домашно платно за по-горещите дни, е твърде интересна. Монофилът по кройка не се различава от стария сукман. Той също се носи с богато украсени кошули и самият е извезан от веща женска ръка с голямо умение и усет. Макар и удобна за през лятото дреха, по неизвестни причини монофилът отдавна е изчезнал и е отстъпил мястото си на литака, който се носи и зиме, и лете, но който за разлика от стария сукман се прави вече от по-тънък плат, така наречения „лита”. От това название на домашния плат може да се смята, че произхожда и името на самия литак. Домашната вълнена материя, която се тъче предимно за литаци, се боядисва черно. Литациите в Трънско са черни с разноцветни багри по тях, съчетани с вкус. Литациите обикновено са били боядисвани в старо време с водна ела. Новият литак, запазен и до днес, се отличава от най-старата трънска носия само по това, че клиновидните парчета, които се слагат под мишниците, са по-малки, така че литака е стройна дреха, която лежи по тялото на жената. Литака е сравнително къс - до под коленете. Освен с вълнени и други конци той е украсен още със сърмени конци, лъскав гайтан, пулове (жълти металически кръгчета) и ширити. С течение на времето литака е добивал все по-удобна и красива кройка и още по-разнообразни шевици и украшения. Със своята проста форма и оригинално съчетание на красиви шевици както на литака, така и на кошулята (ризата) женската трънска носия е добивала широка популярност и се е разпространила извън Трънско. Кошулята, както литака, е претърпяла също изменения. Онази част на кошулята, която се вижда под полата на литака, в по-ново време не се шие само, а на ръба ѝ се поставят големи дантели (ойе, кенар), които висят понякога по цяла педя и повече. Такива ойи, само че по-малки, се поставят и на деколетето (пазукето). Освен вълнените чорапи жените са започнали да носят и памучни. Обикновените груби опънци отстъпили място на „жапкалиците” (опънци с „жапки” - кожички, по които се извървят вървите за стягане на опънците) и на „чревиците” (обувките). За горна дреха жените са носели вълнени плетени жилетки, а по-късно кадифени палта, които представляват обикновено късо палто до под кръста с дълги ръкави, украсено с кожи от заек, лисица и др. около врата и ръкавите. На главата си жените в трънските села носели дебели, дълги рубове (сплитки), винаги

17

18

забрадени с „кърпетия“ (кърпи за глава) с най-различен цвят от памучна или копринена материя. Хармоничното съчетание на облеклото с кърпата и накитите се удавало на трънчанката, която не е ходела натруфено, а имала усет за мярка и красота. На гушата си носела наниз от жълтици, които са придавали още по-голям блясък на разкошно украсения литак. Кърпите на главата са връзвали на „заек“, като са бодвали някакъв „гюл“ (цвете) на лявата или дясната страна в зависимост от това, омъжена ли е жената или не. Литакът е претърпявал изменения предимно в украсата и опростяването на шевиците, а по кройка се запазва почти същият. На много места той се носи без особена бродерия и ширити, а с малки съвсем прости шевици по полите и деколтето или с обшиване от гайтани. Кошулята също много често е опростена - с малка шевица и мъниста на деколтето и на полите.

Трънската женска носия е една от практичните и хубави носии в България. Тя говори за сръчните и работливи ръце на жените от Трънско, за културата и битата на обитателите на Трънския край в далечното минало.

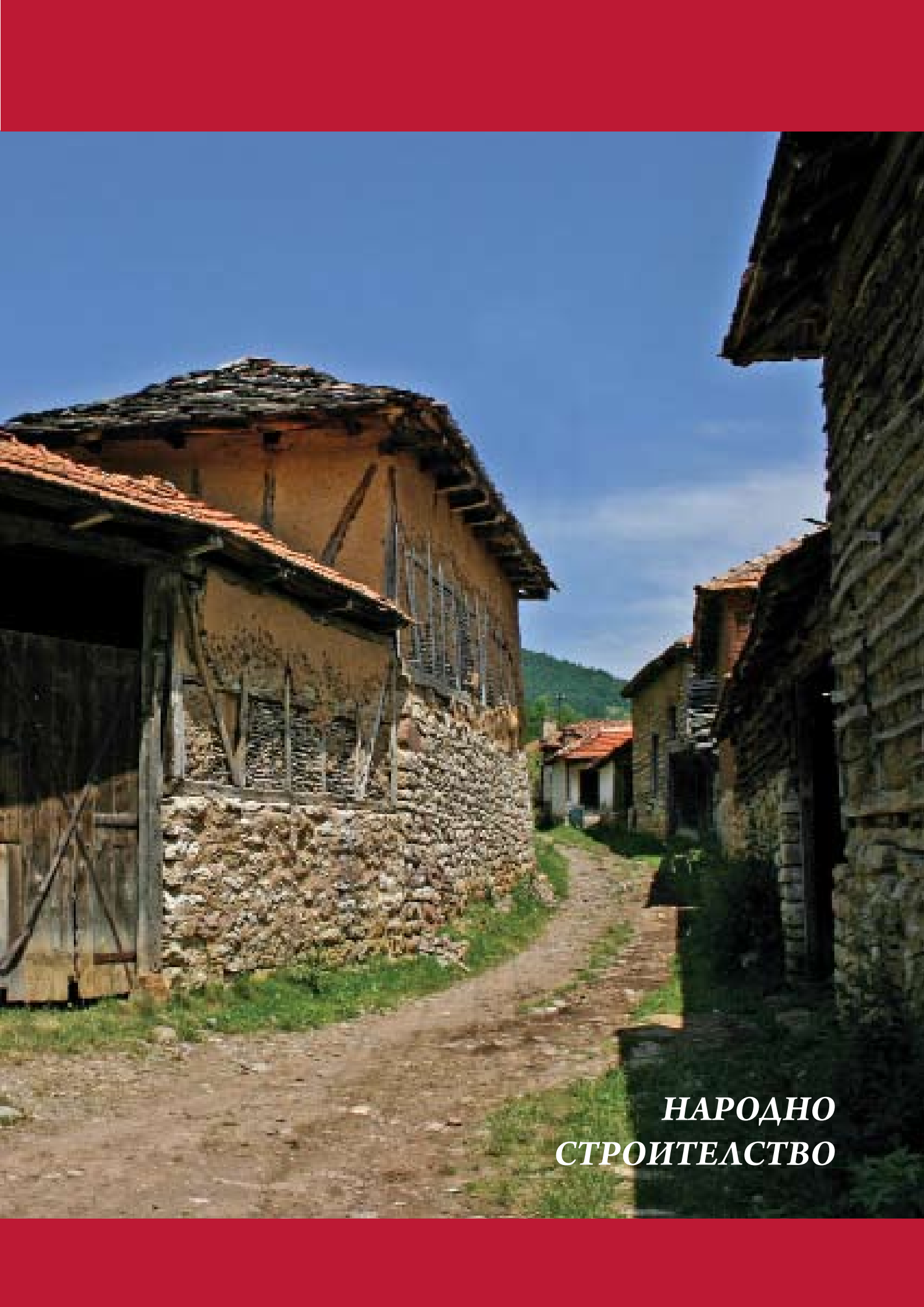
Мъжка носия

За разлика от женската старинната мъжка носия е съвсем изчезнала в Трънско и Царибродско. Дори и най-възрастните хора вече не я носят. Тя се използва само за особено тържествени случаи или в художествената самодейност. Мъжката носия е известна под името „белетине“. То произлиза най-вероятно от цвета на плата, от който се ушиват дрехите. Той е домашно дебело бало с бял цвят. Състои се от панталони, известни в Трънско като беневреци, или бревенеци, кошуля или горна дреха („доранче“). Беневреците както и литакът имат проста кройка. Те се скрояват по тялото, без да се увисват, както чеширите, с тесни по краката разрязани високо крачоли, обшити с черни гайтани. Интересното при беневреците са двете „пролобъци“. Те се правят отпред, точно под кръста или колана (гащника), с който се завързват за тялото. Беневреците са удобни за носене, но тяхното по-бързо изчезване в сравнение с женската носия вероятно се дължи на непрактичния бял цвят, защото по-късно по подобие на беневреците селяните са започнали да си ушиват дрехи от цветно, предимно черно бало. Ризата, или „кошулята“, както в Трънско я наричат, предимно се шие от ленено или памучно домашно платно. Права, само с една извивка за главата („огърляч“), без всякаква яка и без разни шевици и украшения, тя много се отличавала по своята простота от женската кошуля. Като връхна дреха тук е известно доранчето, съставна част на белетините. Доранчето, както всички дрехи от трънската носия, има проста кройка. Състои се от прав гръб и две предници. На последните се слага по едно вмъкнато парче, което позволява двете предници да се премятат. Доранчето е без ръкави с два джоба, обшито с черен гайтан в краищата при специалните цепки. Го не се носи свободно, а винаги е придружено с пояс, обикновено червен, който може да бъде и морав или син. Така облечен, старият мъж носи на главата си „капа“ (шапка от някаква кожа), а на краката си навива навуща с опинци. Мъжките опинци се отличават от женските по своята по-груба направа. Мъжката трънска носия по своята изработка и по плата, от който е направена, показва, че има старинен произход. Тази носия спада към белодрешковските народни облекла. Оригиналната мъжка и женска носия, запазени, без да претърпят особени промени, показват, че населението край Ерма и Краище ревностно е пазело както своите нрави, така също и носията си, която малко или много го е отличавала от облеклото на останалото българско население.

Фотографије

1. Спомен на дружките от събора (1910)	10. Трънчанки
2. Официален Трънски литак	11. Трънчанин гайдар
3. Детска носия от Трънско	12. Празнична носия на млада жена от с. Слишовци
4. Ергени от с. Врабча (1911)	13. Домашно сноване на платно
5. Сестри от с. Реяновци (1919)	14. Трънчанка навива прежда на мотовилка
6. Мъжки Трънски костюм	15. Жени от Бусинци продават грънци
7. Трънско хоро „селската“	16. Бусинско оканиче
8. Семейство трънчани (1896)	17. Църковен съд от Бусинци
9. Сватбарско оканиче	18. Бусински майстор-грънчар

Евгенийа Недялкова Такова

**НАРОДНО
СТРОИТЕЛСТВО**

ПОДСЛОН

Една от основните нужди на човечеството била да се всеки един защити и съкрие от околната среда, поради което се счита че строителството е един от най-древните занаяти. Човека е наред със своето племе първо търсел най-близък подслон, а по-късно, вследствие с времето и с развитието на интелекта, започнал е да строи и да създава подслони които не са временни, но имат за цел да са продължителни. Наред с природните бедствия, човека се пазил и от зверове, а също така и от хора от другите племена. От създаването на първите подслони в пещерите, първите колиби (фиг.1), па до сегашните небостъргачи със по сто и повече етажа, създава се един непрекъснат и много вълнуващ път.

Той в по-голямата част представлява еволюция. Само няколко от неговите части в хода на историята може да се нарече революция- само когато са открити нови материали (например - за изобретяването на стомана в края на 19 век), или строителната техника. В резултат на това значително променя периода на строителство, умения, качеството и др. За разлика от революция, еволюция е тази, която е много по-вече следвала развитието на народна архитектура. Както беше отбелязано по-горе, човека започва от архитипични хижи и дълго му е трябвало за преминаване на твърда форма на изграждане на едноклетъчни и многоклетъчни и къщи.

Тази форма на развитие била е ограничена със избор на материали, със начина на обработка на същите, както и с начина на употреба в строителството. Векове са били необходими за да се емпирично разбере кои материали са подходящи за изграждане на обект, и как всеки един от тях трябва да се използва, колко е постоянно и каква околна среда му отговаря, за да оцелее толкова дълго, колкото е възможно.

МАТЕРИАЛИ

Често пъти се за някои материали казва че са студени, а някои са топли, някои са пък меки, други твърди, някои са леки а някои тежки итн. Това са епитети които използват всички невежи хора (за строителство), но като го кажат ясно, знаем за какво става дума и при това са прави. Някои неща сами разбереме когато сме в контакт с определен материал, а някои чуеме от по-старите още като малки в смисъл: „недей да седиш на камъка за да не настинеш“ или „не се качи по дървото за да не се спуска“. Това са изречения, които чуваме ежедневно. Никой не знае откъде произхождат, но със сигурност е трябвало дълго време, за да се дойде до тях.

С емпирически метод, човека е стигал до изводи кои материали са добри а кои не, и на кой начин всеки един од тях трябва да се приложи в архитектурата. За построяване на примитивни обекти, използвали са по-леки и по-прости материали, в отношение на тегло и на лекота за обработка. До момента когато човека започва да прави и да прилага алати в своето производство, материалите са се използвали такива каквито са били намерени в природата, напълно необработени. Не е се водила сметка за естетика, най-важното е било да се задоволи основната нужда, а това е подслон. След като са се здобили с алати

започват с нов начин на обработка, материалите започват да се използват на друг начин което създава възможност на избор, а след това се създава и естетика в строителството. Това е може би най-лесният начин да се опише по примера на дървото като материал и методите на преработка му. Дървесината се първо използвала, така като се среща често в природата - цилиндрична форма с различни размери и характеристики. Най-лесно е било да се съберат всички тънки подрасти, защото е достатъчна човешка ръка за да го оформя. Използването на различни форми на брадва започва да се използва и по-дебели дървета и по този начин да се оформя по дължина, т.е. да се правят различни малки греди. По-късно, с подобни инструменти се правят различни нарязки върху всеки елемент за да има връзки, които да укрепят структурите. Разработването на тези връзкови средства, връзките стават все по-твърди и устойчиви. Използването на различни форми и профили от дървени елементи създава различие в строителството и по този начин създава се и естетика. Развитие на инструменти и крепежни елементи постоянно напредва, което води до обширни и сериозни строежи и пропорционално на това скъпява се времето на строителството. Развитие и използването на други материали подобряват се и характеристиките на дървен материал за работа с тези другите материали.

Строител винаги е хващал материали които са под ръка, които са се лесно и евтино транспортирали до място и които са лесни за употреба. Различни области на Земята са богати на различни строителни материали. Така че има полупланински и планински райони, които имат високо качество на горите. Дървен материал използва се за всички цели, от изграждането до готови мебели. Къщите се наричат хижа или къщичка, която зависи от преработката на дървесина. В карстовите райони като основен строителен материал използва се камък, както за зидария така и за настилка и покривки и т.н. В равнините, които са богати на обработваема земя много често освен земя, няма друг строителен материал, или е нестандартен. В тези райони се оформя земята и като резултат, получени са различни форми на тухли, плочи, глинени керемиди, керамични елементи за бита, и така нататък. От друга страна, за нашия регион е почти невъзможен дом на лед или вода в твърдо агрегатно състояние, които са построени от ескимосите и ги наричат "иглута". Още по-нереално за нашето разбиране е, че в такива съоръжения до -30 0C температурата се повиши до нула само с човешки дъх, и достатъчно е само една свещ и температурата да е невероятно +20° C.

Не е необичайно за някои материали, необработени или обработени да са транспортирани от други райони, които са довели до повишаване цената на обекта. Когато са това жилищни обекти, цената е незначителна. Опитва се на всяка цена да се изгради това, което е върховен владетел замислил, тъй като това е възможност този обект да стане паметник на него и след това да му се запамети името в историята. По този повод избора на високо качество на материалите и обработката им се повишава на възможно най-високо ниво. Много често владетелите са поставяли прекомерени цели и по тази причина някои от своите сгради оставали недовършени или работени и в продължение на векове след тях. Примери за този капитал са пирамидите в Египет, гръцките храмове, китайската стена и др. Въпреки това, някои згради е последвала много лоша съдба. Хората са често обирали такива обекти заради ценностите и заради строителните материали. Често е камъците от някои укрепени градове носени в селата и там вградени в къщите, което е пример за Колизеума в Рим. Някои владетели отдавна са били наясно с това и забранявали са оскверняване по този начин на паметници на културата. В този смисъл е по време на повдигане на черквата Св. Петър в Рим било забранено използване на камък от паметници на културата, които са били в радиус от 10 км, и е установено, всеки камък който носи надпис да бъде запазен.

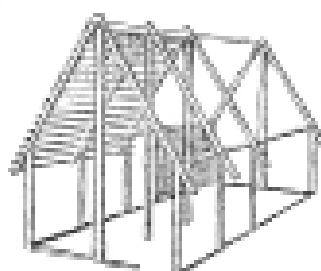
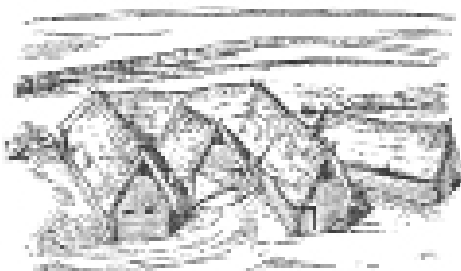
Различните райони свързваме и със различни материали, а също така е и характеристична и различната обработка и прилагането на същия материала (фиг. 2). Във връзка с това, системата бондрук от дървени части, в северна и средна Европа е видима, докато на Балканите се крие в стените. От друга

страна, при нас се използва дървен материал с четвъртиста форма, докато в скандинавските страни се използва кръгъл. Всичките тези разлики и прилики на съответните места създават света такъв какъвто е, и по този начин придават характерните черти на всека една култура и народ, поради което сме ние, временни ползватели на територията, длъжни да я пазим и са се грижим за нея. За нас можеме да си кажем „НИЕ“ докато имаме качества които ни правят специални, но също така, за да опазнаем себе си, трябва да се сравним с другите.

Дърво

Както вече казахме, дървото следи развитието на човечеството от самото му начало. За дървото се сред народа говори с похвални слова, така че за него се казва че е топло, приятно, естествено, също така се казва че то и диша. Все пак, има някои отрицателни черти, които се със съвремените методи значително намаляват или пък напълно неутрализират, като на пример че дървото е леко запалимо, че гние, че има малък капацитет и ограничени размери итн. За всички тези аспекти, които могат да имат много лошо влияние върху изграждането на скелета и обекта наскоро са открити много качествени решения. Така се чрез създаването на интелигентно строителство създават, огнеупорни сектори, използват се огнеупорни покрития, с ламиниране се преодоляват големи диапазони а подобряват се характеристиките на дървото. Характерно за традиционната дървена къща, тъй като се намират в хълмовисти области, е че „на хелици“. Това се отнася на тези които се намират на терена в падение и и по този начин има мазе или хамбар или стая която е половина в земята а половина от страната на ниво област за да се заглади терена. Характерно за традиционната дървена къща е че са строени така, за да могат бързо да се съберът и да се зглобят на някое друго място. В екстремни случаи, тези жилища са в състояние да действат като шейна и през зимата, когато първият сняг падне слезе до подножието на планината а през пролетта преди последното топене на снегът да се върнато братно някъде в планината.

Подготовката на дървото за строеж започва веднага след рязането. Нужно е да се дървото напречно нареже на изискваните размери и след това да се остави да изсъхне, което става естествено или на съвременен начин. Съдържанието на влагата на дървото влияе на неговите характеристики и поради това е важно, да е достатъчно сух. Така например, теглото на букова дървесина с влажност 30% е около 1070 кг/м³ и когато влажността е под 15% след това теглото на дървесина е под 690 кг/м³. Трябва винаги да се има предвид, че по време на сушене, дървото се свива и по този начин се променят размерите, а също така когато дървото има контакт със влага, настъпва подуване, което също води до промени в размерите. От влагата зависят звучните и термичните характеристики и се считат за добри, само когато става въпрос за сухи дърва. Влажността е причина която също влияе върху продължителността на дървените строежи, из което произлиза че ако се дървото намира постоянно под вода, годността може да му бъде и до хиляда години (кораб на дъното на морето), също така ако се намира и в абсолютно сухо помещение,

1

3

но ако се намира в среда където влагата еменяема, тогава и годноста се пропорционално сменя. Силата на дървото, на което освен влага влияят и други фактори, зависи от това как на дървото влияе тежестта на елемента, т.е.. ако натоварването е по протежение на влакната или перпендикулярно на тях. Подобно на повечето материали, дървен материал по-лесно понесе равномерни товари отколкото променливи, тъй като в този случай по-трудно се натоварват материалите.

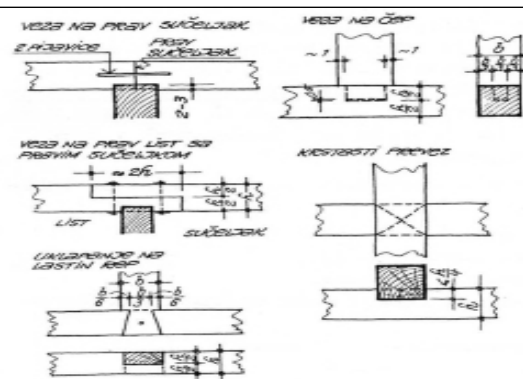
Освен предишните технически характеристики много е важно и дали дървото има някои структурни грешки - неправилна структура, ексцентричност на сърцето... Детайли като натъртвания и враснали кори могат значително да намалят техническите характеристики дървения елемент. След като се нарежат дървата може да възникнат проблеми, ако се те не съхраняват правилно. Може да има изкривяване, подпухналост или пукнатина може да се появи в краищата. В резултат на лошо съхранение могат да се появят коридори на насекоми или гниене на дървото, което променя цвета и характеристиката му. За да се избегнат всякакви потенциални проблеми на суровината, тя трябва да бъде съхранена на проветриво място, където елементите са разделени с дистанционни.

Използването на дървото в строителството може да бъде под различни форми. Първо, система на строежа, при нас известна като бондрук (фиг. 3), е дървена скелетна система, състояща се от стълбове и греди които са най-напред ортогонално разположени, със различни косници които се слагат като опора и имат за цел да превземат действието на хоризонталните сили (земетресение, вятър) и да го пренесът на земята. По тази причина, хижите се смятат за много устойчиви на последиците от земетресенията. След поставяне на скелета, пълнежа между колоните може да се направи по няколко начина: в земята, която е смесена със слама и животински тор (за да бъде по-силен), изтичане на тънки тъкани пръчки от върба, който позволява на въздушния поток (добре за различни хамбари и сушилни) значително втвърди цялата система, грундиране на дървени дъски, от една страна и от другата страна и въвеждане звук и топлоизолация по средата. Най-устойчиво решение е да се изгради тънка стена от тухли, които могат да бъдат фасадни или впоследствие да са измазани. Тази тухла осигурява скелет, но не предава вертикално натоварване. На някои места този скелет оставя видим и затова трябва да бъде допълнително защитени. Затова дървения материал трябва да изглежда добре. При хижите, които ни заобикалят, които са от ориенталски - балкански тип, стената е измазана с кал и вар. Тази стена не е устойчива на въздействието на вятър, дъжд и слънце и се създава много широка стряха за да я защити. Често това е стряха широка и до два метра.

Наред с бондрук системата, дървения материал може да се използва и като се слага хоризонтално един върху друг и така се получават дървени колиби или хижи. (фиг. 4). В двата случая се дървения материал поставя хоризонтално, а само краищата се съединяват с различни засичания или с някакви свързки. Разликата е в това че, за колибите се използват стъбла, те., кръгъл дървен материал, а за хижите се използва геометрично правилен дървен материал. В скандинавските страни слага се дърво с голям диаметър за предотвратяване на проникване на топлина В последно време, е възможно да се интегрира изолация

4

5

вътре в стената и по този начин се направи подобряване на топлинни характеристики на стената.

Обикновено дървената конструкция се отлепя от земята и се поставя върху камънна основа, в по-скоро време, бетонна основа, за да дървото няма да бъде в контакт със земята. Това би направило честите промяни в дървесната влага и следователно поради това и бързото остаряване на конструкцията. В случай, че е необходимо да се постави дърво в контакт със земята, необходимо е да го предпазите преди, чрез средства които не му позволяват да абсорбира вода.

Връзките при дървени конструкции може да са дърводелски (фиг. 5) и статични (фиг. 6). В дърводелски връзки се включват:

- Връзки насреца (право или косо)
- Връзки на листо
- Връзкаи на монтаж (просто монтиране, лястовича опашка или половина опашка)
- Връзки с превързвания (прости, двойни или кръстовите мрежи)
- Връзки на запушалка и връзка на процеп.

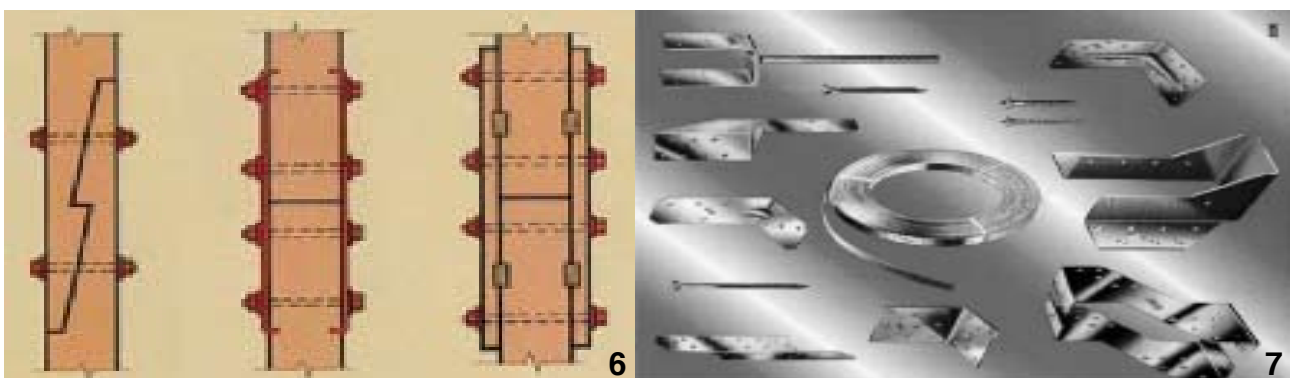
Статични връзки и наставки могат да бъдат:

- Наставките на обтегнати пръчки (когато ги действащата сила разделя)
- Наставките на компресирани пръчки (когато ги действащата сила бута един от друг)
 - Връзки натиснати се пръчки на процеп
 - Връзки на компресирани пръчки под ъгъл с подложка
 - Връзка на компресирани пръчки под прав ъгъл.
 - Връзки с употреба на други елементи (Фигура 7)

Във всичките тук посочени връзки могат да бъдат използвани само дървени елементи, без допълнителни скрепителни средства, ако силата действа така, че до един елемент отговаря втория. Ако елементите са разделени под действието на сила, след това е необходимо да се въведат допълнителни скрепителни средства. Много е важно да се внимава при тези връзки колко пръввият и другият елемент могат да бъдат процепени, така че да не се отслабват прекалено много. В повечето случаи процепването не бива да бъде по-голям от една трета от височината на дървения елемент, освен ако се не намира директен подкрепа е под прякото подпомагане (стълб или други греди). При изпълнението на инсталиране на такива съоръжения, където се пробиват греди за кабел или тръба, трябва да бъде на първата една трета от височината от горната страна, а не в долната зона, която е стегната. При надвеси (тераси, веранди, стрехи) е обратното, т.е.. горна зона се стегната.

Скрепителните елементи при дървените конструкции могат да бъдат:

- Винтове за дърво с навъртки
- Тръни
- Гвоздеи

- Винтове за дърво без навъртки (с винтове)
- Различни видове съединители
- Дървени щифтове
- Лепила
- Елементи от метал (в работилница или промишлено направени)

Важно е да не бъдат комбинирани крепежни елементи, тъй като всеки от тях се държи по различен начин. Например, болтовете изискват затягане от време на време, докато лепенето е статична връзка - твърда връзка. Също така, за всяка връзка се точно изчисляват необходимия брой съединители, определя се тяхната големина и начина на поставяне. В малките съоръжения позволено е да се действа емпирично. Трябва само да се вземе предвид факта, че скрепителни елементи се не поставят в края на дървените елементи, за да не могат лесно да се спукат на ръба и същите елементи да се слагат на взаимното разстояние, за да не се спуква дърво по средата. Не трябва да забравяме, че по-големите скрепителни елементи трябва пробият преди това с цел да се избегне напукване на дървесината. За малки сечения на дървени елементи трябва да се използват пропорционални малки скрепителни елементи.

Дървени покриви конструкции се прилагат при почтив сички съоръжения с малки (фиг. 8) и големи обхвати. Преди, обхвата е бил ограничен от дължината и качеството на стъблото, докато сега в дървната промишленост е развит нов вид и това е ламелирано дърво. При него са по-малките дървени летви слепени с лепило и по този начин пражат големи носители, които по време на строителството може да постигнат различни форми. На всички са по-известни класическите дървени конструкции, които се обикновено използват в жилищни сгради. Наклона на покрива зависи от покривното покриване, а не от покривната конструкция. При покриването с керемиди, наклона е около 30%, при покриването с ламарина 10-15% и др. В зависимост от обхвата на покрива, формата му и дали се под него намира таван и как е подкрепен, покривите могат да бъдат:

- Едноскатен покрив-”две води”(до 4,5 м дължина на косата)
- Едноскатен покрив с два права стола, два коса стола или две закачалки (до 9 м дължина на косата)
- Двускатен обикновен покрив (до 4,5 м в основата)
- Двускатен с единен прав стола, или единена закачалки (до 4,5 м дължина на косата и една от другата страна)
- Двускатен покрив с двойен прав стол или двойна закачалка (до 7 м дължина на косата от една от другата страна)

Когато става дума за косите столове прилагат се същите правила, единствената разлика е, дали потребителят иска да използва пространството на тавана и да му пречат столаовете (косия стол) или пространството на тавана не се използва и столжете не пречат (прав стол). При тези класически дървени конструкции се разграничават следните елементи с техните предписани размери за стандартни, по-горе посочени обхвати:

- Рог 14/10 цм,
- Било 14/20 цм,
- Таван 14/20 цм,
- Роговица 14/20 цм,
- Венец 10/12 цм,
- Върлина 10&12 цм,
- Стълб 14/14 цм,

- Клещи 12.6 цм,
- Летжи ъа покрива 5/3 цм.

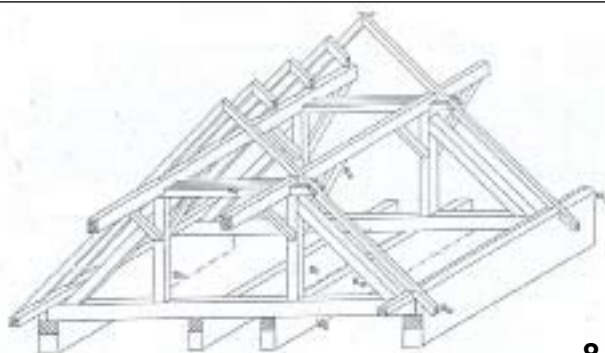
Дървената облицовка може да се използва и за външна и за вътрешна употреба. Във външна употреба, дървото се използва като стенна облицовка, и това са обикновено дървени дъски с дебелина минимално 2,4 см които се прикрепват на скелетната конструкция, или пък ако се използват за покриви минималната дебелина е също 2,4 см. И в двата случая дървените дъски трябва да бъдат с малък мащаб (15 цм) за предотвратяване на увиванията и напукванията на дъски с голяма ширина. Като вътрешна облицовка, дървото се използва за облагане на стени във форма на ламперия и за облагане на пода във форма на ламинат, паркет и др.

Защитата на дървения материал, както вече казахме, е необходима винаги когато е то под влияние на влага, слънце, различни температури итн. Във всички тези случаи, дървото може да се намаже с някакви средства за защита или пък ако се строи умно също може да се защити. С мазилки се защитава дървото от влага, насекоми, топлина, или се това прави по естетически причини. Днес има широк избор на мазилки, всеки от които отговаря на специфичните условия и характеристики. И в по-старите времена, дървен материал е защитаван така, че се дими или гори, ако е по-голям попрчния разрез, или евентуално възможно покрие с мазнина, поради което старите планински жилища днес са с много тъмни нюанси. При интелигентните изграждания, първо е необходимо да се види от коя страна са най-силните влияния на вятъра и в съответствие с това определи положението на обекта. Също така от тези страни, трябва да се оставят стрехите за да защитават стените, източване на дъждовната вода от къщата трябва да бъде решен, така че да не наруши самата сграда, и така нататък. В процеса на изграждане на дървените конструкции трябва да бъдат направени противопожарни сектори които би по евентуален случай на пожар направили да гори сектор по сектор, което директно увеличава продължителността на огъня и не позволява на един човек да го спре.

Земя

Земята като строителен материал, започва да се използва веднага след дървото, защото за нея не са неопходими големи усилия за да ѝ се даде форма. Този материал може да се използва на два различна начина за строене, единия се пече (тухли и други продукти), а другия не се пече (набой, керпич или чатмара).

Набой е много стара техника на строене и в нея се използва непечена земя. Повишаване на стената функционира така че с поставяне на кофраж височина 40-50 см, в който вътре се набива в земята и след това се изтегля от обшивката и издига. Преди е било необходимо да се кофража постави на разстояние по-голямо од 30 см за да се осигури укрепеност. За разлика от преди, днеска се прилагат нови алати и техниката на обшивката може да се постави на 10-25 см (фиг. 9). Добавяне на цимент в новите системи

8

9

в набойа е под въпрос, тъй като производството на цимент освобождава големи количества CO₂. Стена от набойа изсъхва бързо и се нуждае от два - три дни, за да се изсуши, когато температурата на въздуха е оптимална.

Отлежаване на земята продължава дори и след последните две години, след което подобна стена притежава характеристики като стена от камък. Набойа е много благодарен и по отношение на топлоизолацията във Войводина, където всъщност се най-много използва у нас. В студените райони, обаче, е необходимо да се постави допълнителна изолация. За разлика от изолиращите свойства, шумоизолацията е идеален избор за такива съоръжения. Характерно за Войводина е, че след всеки слой на почвата вмъкне и слой от тръстика, който е служил тук като армировка. Земята се набива с ръчни инструменти, тъй като те се използват за употребата на пневматични инструменти, които значително улесняват работата. И в единия и в другия случай, почвата трябва да се набие до 50% от първоначалната си височина. Облекчение за инвеститорите е, че обекта, които не е необходимо да има корпус за цялото съоръжение, но само за малка височина, тъй като се пълни черупка и веднага да се махне. Стените от набойа са и много лесни да се отстранят - при малки дупки в стената, покриват с нова кал, много бързо се тези нови допълнения губят и да стват невидими в цялата стенна маса.

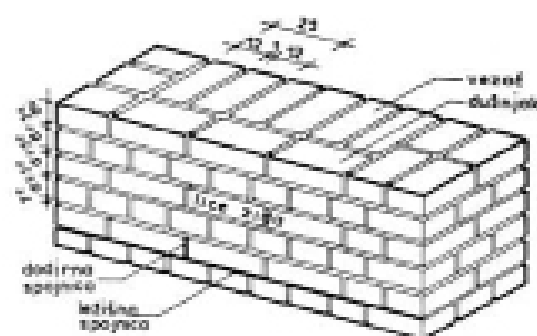
Чатмара се, за разлика от набоя, използва земята само за попъване, така че земята в този случай не търпи нищо, а цялата тежест на обекта превзема дървената конструкция. В този случай земята се слага в разстоянието между дървените стълбове, което е по дължината затворено с необработени дъски или летви. Те не са идеално сбити помежду си защото земята не може да изтече чрез малките отвори. Земята за този вид употреба е най-често глина, която се първо смеси със слама и с тор от животни за да се калта по-силно върже. Някога са се използвали и конски косми и кръв на животните, и всичко това за да се калта здраво върже. След попъване на стенните кухни, стената може да се омаже с кал а след това и да се боядише. Тази стена е чувствителна към въздействието на дъжд, който не само мие вара от стената, но може и да го повреди. В този случай, както вече беше посочено, необходимо е да се определи широка стреха, което стана характерно за къщи в южната и източната част на Сърбия, Македония и България до Близкия изток.

Керпича е непечена тухла, а приготвя се на подобен начин както и плънката на бондручар, само е необходимо да се добре подсуши преди употреба. Сместта (фиг. 10) се първо налие в предварително направени калпи които й дават форма и размери. Витрувий (първият архитект, който е оставил писмени работи) казва, че в римско време тухлите слагали да узреят до две години и след това се използвали. Тази римска тухла е малко по-голема от стандартните днес, но е по-тънка, а просто за да бъде по-лесно, да се осуши на слънцето. За качеството на такава система свидетелствуват множество други сгради от този период.

Тухлата е, за разлика от керпича, изпечена в специални печки, което ставя под въпрос нейната продължителност, тъй като се за печенето израсходна голямо количество енергия. Днеска голям брой те-

10

11

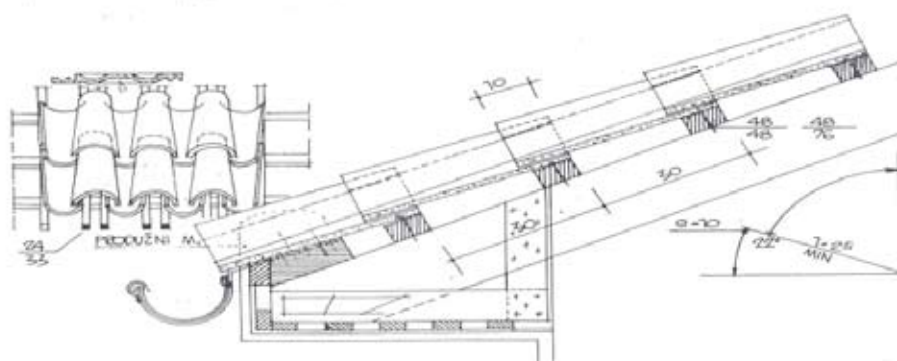
хнолози се опитват да намерят лекарство и за това и по време на правенето на тухлите се добавят различни примеси които влияят на самата здравина и на времето за печене на тухлата.

Настоящата тухла има размери 25x12x6, 5 cm, за разлика от тухлата от времето на Вавилон, Рим и Австро-Унгария, когато всеки един от тези империи стандартизирано размери, съответстващи на техните условия и нужди. Според тези размери на тухлената стена може да е: 12 cm (12+1+12) 25 cm (12+1+12+1+12) 38 cm, и така нататък. което зависи от начина, по който са тухлите поставени по широчина на стената (Фиг. 11). Размерът от един сантиметър представлява необходимото разстояние между тухлите за връската на хоросана и нарича се, допирна арматура. Тази връзка между линиите, височината е 1,2 cm и се нарича носеща арматура. Дебелината на стената от 25 cm се счита за най-малкия, носещи и до неотдавна се счита за топлинно-задоволителен. Въпреки това, само стена от 38 cm показва топлинно необходимите характеристики. При старите жилищни сгради: църкви, крепостни съоръжения и др. дебелината на стената започва от 51 cm и продължава до един или два метра. При зидария на стени с различна дебелина използват се и различни видове връзки между тухли, като дужначка връзка, везачка, блок или обикновена връзка, кръстовидна, английска, холандска, готическа и др. Дебелината на стената може да бъде и 6.5 cm, ако се тухлената стена на ръба или 6 cm, ако се машинно съкрти. В този случай, трябва да има подконструкция на която се прикрепя на стената. В противен случай, нужна е една много малка хоризонтална сила, за да бъде изведена от равновесие. При зидарията съществуват дуюнаци (които се пускат по посока на дължината на стената) и бандажи (перпендикулярно на дължината на стената). Трябва да имаме предвид начина, по който се слагат определените дуюнаци и бандажи. Те трябва да се сменят вертикално, за да се избегне припокриване на връзките а по този начин и напукане на стената.

Златното правило в тухлената зидария е стената да се започне със $\frac{3}{4}$ цяла тухла. С тухлата може да се строят напълно плоски и големи стени които по такъв начин спират да са досадни и празни точно заради нейната структура. Също така, поради малките си размери в съотношение с цялата стена, с тухлата могат да се строят и вълновидни стени, които в архитектурата е въвел финландския архитект Алвар Алто. Много познато и нереално е зидарията на сводове и куполи с тухли на сакралените сгради, от страна на най-добрите майстори на времето си. Накрая, на тухлата е възможно да добавите мазилака и по този начин я скриете или оставате да е видима, ако се използва красива фасадена тухла.

Керамични продукти са всички останали тухлени осжен тухлата, като най-популярната и често използвана. Тук са включени всички продукти, използвани за облицоване на стени и подови повърхности в обекта.

Кровната покривка от земя е най-распространена и се явява в много форми, като нпр. керемидата (шопка) (фиг. 12), класическа керемидата и др., и всичките се различават помежду си по размери както и по вида си. При някои керемиди финалната повърхност е напълно плоска, докато при другите е вълнообразна, а останалите се различават от производител до производител.

Камък

Строителния камък се получава от скалите с помощта на различни процедури. Добивът на камъка се върши в кариерите където се използват специфични миньорски методи. За добива на камък, първо се със взривяване получават големи парчета скали, след това се тези парчета секът, трошат или смилат на по-дребни парчета в зависимост от приложението им. Ако се изисква камъка да е без пукнатини, тогава се изключва взривяването и добивът се върши чрез сечене или пък разцепване с помощта на клинове. Обработката на камъка може да бъде разнообразна и се състои в удребяване на парчета камъни и същевременно специално третиране на отделни повърхности.

Обработката на камък може да бъде по следните начини (Фигура 13):

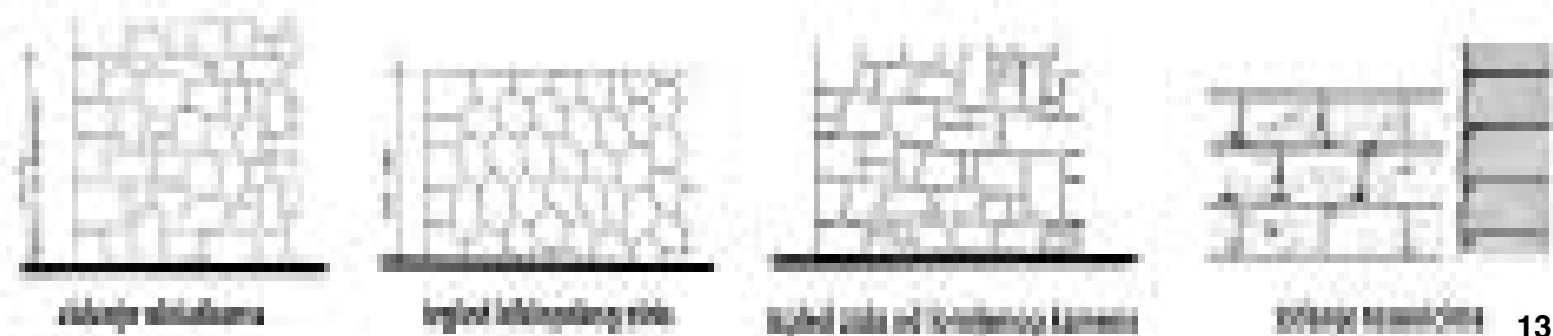
- Изрязвания
- Рязане
- Глачане
- Полиране

Според приложението, областта където се прилага, камъка се разделя на две основни групи: технически камък и архитектурен камък.

Под техническия камък подразбираме камъка който се използва като строителен материал в обработен или суров вид, или като материал в строителството. Поради това, в зависимост от степента на обработката могат да се разделят на неоформен и оформен камък.

За архитектурния камък подразбираме камъка който в строителните конструкции има декоративна и защитна роля. Използва се във вид на плочки за облепване на фасади и за вътрешно облепване на стени, както и за изработка на стълбища и подови настилки, а разделя се на камък за външна и вътрешна употреба. Високоизгражданията използват различни видове камък. В зависимост от условията, които трябва да отговарят, или от гледна точка на използването на обекта, се прилага определен вид камък. Камъка за строителство и декорация на сградата трябва да е устойчив на атмосферни въздействия, на измръзване, агресивни действия, както и да притежава необходимата якост на натиск. Когато става дума за изграждане на стълбище, може да бъде направено от: гранит, диорит, порфир, пясъчник, мрамор и др. Като декоративен камък използва се: гранит, сиенит, диорит, мрамор, травертин и др. В интериора могат да бъдат използвани: мрамор, серпентина, алабастр, брекчи, конгломерати, туфите и др. Камък за настилане на ентериера може да бъде варовик, мрамор, пясъчник и др.

Защита на камъка необходима е заради счупванията и деформациите, разделянето, финансовите загуби, цветна промени и нанеси и биологична колонизация. Самите предпазни мерки могат да бъдат конструктивни или мерки за непосредствена защита.

Каменна зидария може да бъде:

- **зидария с объл речен камък**, които са извадени от реката. Използват се само в случаите, когато няма по-подходящ камък или когато е въпрос на естетика. По-големите парчета се поставят в краищата а по-малките в средата. Възможно е равнение на всеки 1 до 1,5 м да се вмъкнат 3-4 реда тухли. Стена хоросан от вар, или още по-добре силен продължен хоросан. Най-малката дебелина на стената от камък е 50 цм или 20 цм по-високи, отколкото би служила тухлената стена. При жилищни сгради

предпочитане се да се вмъкнат на вътрешната страна тънка тухлена стена, който се поставя 6-7 цм разстояние от каменната стена, като по този начин се създава въздушна буфер зона.

- **Циклопските стени**, изграждат се от груб дялан камък във формата на многоъгълник което може да се види на лицевата страна на стената. Характерно за този метод на строителство е, че в една точка винаги се свързва с три съединения. Самото име му идва от гръцката митология и на еднооките джинове Циклопи.

- **Зидария с трошен камък** може да бъдат с обикновен трошен камък и пластов трошен камък. И в двата случая, оптималният размер на камъка е 15-30 цм, а дължината е около 4-5 височина и никак по-малки от едно ниво, поради преразпределение на вертикалните сили и стабилността на стената. Поради неправилността на камъка необходимо е да се обработи поради съчетаването. Самата стена поради изразените хоризонтални размери по отношение на вертикалните, не е необходимо да се изгражда с хоросан.

- **Зидария с тесарски камък** почти винаги е свързано с някои представителни обекти, където се всеки дялан камък прави по точни технически чертежи. Това отнема доста време за обработка и поради това определя и високата цена на тази зидария.

Камък като покривен материал (фиг. 14) има добри и лоши страни. Добрата е, че е дългосрочен, а лоша, че има голямо тегло, за което е необходимо да се осигури стабилна покривна конструкция. Камък който се използва като материал за покрив трябва да е плосък и с оптимални размери, които позволяват лесно да се изкачи на покрива и с по-малко съединения. Плоскостите се поставят така, че когато се погледне към покрива всяка от тях изглежда ромбоидно с острието надолу (в посоката на първия наклон на покрива).

Балирана слама

Когато си речем къща от слама, първата мисъл ни е за легендарния анимационен филм „Трите прасета“ и вълка който успява да им срути къщата. Поставя се въпроса, какво би се случило да са трите прасета знаели за балирана слама, а не за събраната по обикновен начин?

Сламата е материал който имаме в изобилие около нас и е евтин и устойчив. Има много съмнения когато става въпрос за този материал, свързани с топлопроводимостта, противопожарната безопасност, проблеми с насекоми и многи други. Сламата е необходимо, преди използване да се постави във вартено

14

15

мляко. Така ще се унищожат всички насекоми в нея а с млякото се предпазва от нови атаки. Следващата важна стъпка е да се слама добре опакова във вътрешната стена за да се избегне пряко въздействие от заобикалящата го среда. Основното е, че сламата може да бъде носеща стена, т.е. не изисква никакви други твърди материали. Те могат само да бъдат използвани като стенни облицовки или нейната защита. Сламената стена, обикновено е с дебелина 45 cm (Фиг. 15) и с тази дебелина има до три пъти по-нисък коефициент на топлинна проводимост на действащите норми и съвременните материали. Звукоизолацията също е на много високо ниво. Когато става дума за балирана слама тестовите показват, че противопожарната устойчивост е ограничено до 30 минути. Това се постига, тъй като сламата е уплътнена и няма много място и въздух вътре в балата, което обикновено стимулира разпламтяване. Ако самата стена се измаже с хоросан тогава се противопожарната сигурност увеличава на два часа, което е невероятно и за материалите като дърво, стомана и бетон. Трябва да се вземе предвид качеството на изпълнението, а именно, да не се случи самата слама да излиза от равнината на стената, защото това е буквално фитил за пожар.

От друга страна небалираната слама е подходяща и за извършване на термоизолацията в комбинация с други материали на модерни и традиционни начини.

Икономичността е, както беше отбелязано по-горе, определен фактор защо този тип строителство се развива и оцелява - ниски сметки за електричество, лекота на конструиране, скоростта на повдигането на сградата, евтини материали и отгоре устойчива и природна среда.

Тръстика

Тръстиката като материал е характерна за блатистите райони и доста прилича на сламата по някои черти. Различава се од сламата по това че е по-голяма и по-силна. Преди време се е използвала в строителството, така като се е поставяла на тавана от долната страна и по-късно би се омазала. В този случай, влакната от тръстика се свързват, като по този начин се правят табли с различни дебелини и размери. Те се качат на тавана, т.е. предварително направени дървени решетки. Тези панели могат да бъдат използвани за покриване на тенти, навеси и покриви на жилищни сгради (фиг. 16). Другото приложение на тръстиката е за топлоизолационни панели, за които важът много високи характеристики по днешните стандарти, но това което ги избутва от пазара е по-ниската цена на полистирена (полистирол). Добрата старана притози материал е тази че човека може да приготви толкова колкото му е нужно, а и със свой собствен труд получава строителен материал.

В последно време, все по-често обектите които нямат особено архитектурно значение, както и градовете в които зеленилото е на ниско ниво, се „обличат“ в зелена обвивка която е прикрепена към бетон натачаст насградата с конзоли от неръжда емастомана (фиг. 17). Този метод значително увеличава визуалното качество на обекта и оказва значително влияние върху неговите термални особености.

16

17

ИНСТРУМЕНТИ И ТЕХНИКИ

Инструментите в строителството са в непрекъснато развитие и поради това е трудно да се говори какво и кога трябва да се използва. Една от важните характеристики на всеки оригинален строител е тази, че в определен момент намери нещо което ще му помогне да реши проблема, което ще рече, майстора е толкова добър и ловък да на различни начини реши същия проблем когато няма инструменти така и в конструктивен смисъл.

Фактът е също, че инструментите никога не са достатъчно. Поради това ние ще споменем тук само някои основни (фиг. 18), които се смятат за неизбежни.

Инструменти за дървообработване

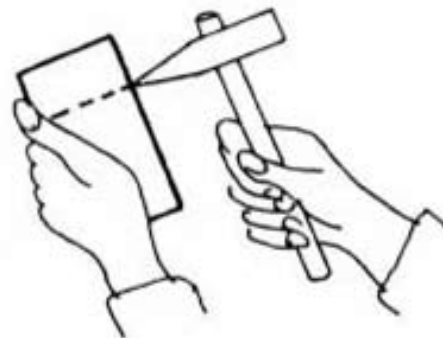
Днес, все повече и повече са в употреба електроинструменти с които отрязва и след това растъргва, обработва и накрая вгражда. Тези инструменти са толкова разпространени, че те могат да бъдат намерени и в професионални и хоби версии, която разбира се влияе на цената. Въпреки това, когато са традиционните уреди ъсегнати, то тогава избора е почти същия както и преди. За всяко отсечено дърво и обработка използва се брадва. Когато става въпрос за разделяне на дървото, на тънки талпи или "дъски", тогава брадвата се комбинира с някои клинове с които се маркира посоката на разкъсване стъблата и почти една и съща дебелина по целия елемент. След като материала е готов за употреба на него се правят редица вдлъбнатини. В зависимост от позицията на материала, той се обработват ръчно с тесла, разни длета и клинове. При монтиране на дървените елементи, използват се бормашины, чукове, длета или други инструменти, в зависимост от начина на свързване или крепежни елементи. За всички допълнителни обработки и декорация на дървените елементи, използва се ренде, длето, шкурка и др. И когато строежът е готов необходимо е да се защитят някои елементи с боядисване, лакиране или нанасяне на простата мазилка.

Инструменти за обработка на камък

Както при дървото така и при камъка развитието на модерни инструменти е необходимо, тъй като обработката на камък е много трудна и упорита работа. Майстори с богати умения на тази професия преди са били редки, а днес почти не съществуват. В зависимост от вида на камъка, които се обработва и дали това е едър или фини детайл използват се подходящи инструменти. За груба обработка т.е. чупене и почистване, изисква се голямо разнообразие от чукове и върхове. За зидария се, както и изграждане с други материали, използват стандартни инструменти, като например чукове, отвес, ниво, въже за посока, мистрия... При хубава обработка на камък по специален начин изпълнява се неговото която постоянно следи лека струя вода за да се намали прах и ситни частици. Доказателство за това как техно-

18

19

логията е напреднала е и това че днес камъка и стоманата с дебелина от 30 см най-прецизно може да се отреже с течаща водна струя, под високо налягане.

Инструменти за обработка на тухлени продукти

Тухлените продукти са много по-лесни за обработка от камъка, и това се работи само, когато размерът на стандартните елементи са неподходящи. Тъй като всеки втори ред на тухлената зидария започва с $\frac{3}{4}$ тухли, трябва да се съкрати тухлата, което се прави с остър чук (Фиг. 19).

Mitov Dejan

ТЪКАНЕ

Той е известен фактът, че производството на текстил като продукт на човешките ръце е с една от най-дългите традиции в историята на човечеството. Изкуството на тъкането съществува и се развива повече от хилядолетие, но независимо от този факт, то винаги се предвижда нов опит и материали с неописуема красота и характеристики. Затова, тъкането е винаги подходяща област за творчески и технически иновации.

Да се занимаваш с ръкоделие е предизвикателство. Тъкачката, докато тъе материала изгражда и създава цялостния дизайн, който създава външния вид но и редица важни функции, на които материалът трябва да отговаря. Като създател на нови стойности, съдържащи се в тъканта, които създава в предавателната си работа, от идеята до изпълнение, тя се отдава на тази творческа работа, която не без основание, принадлежи на занаятите на изкуствата. Най-напред се овладяват основните стъпки в уменията на тъкане, а след това идва време на изследвания, търсене, проуване и разсъждаване за тъкането.

Ученето на тъкачкия занаят изисква търпение и любов. Техниката на тъкането се преподава първо с въвеждането на инструменти, които с течение на времето все повече и повече се съвременява и с копирането на някои от основните тъкани изделия. Постепенно използвайки все повече и по-вискателни материали бавно се овладява тъкачната техника. По време на този процес, тъкачите винаги внедряват нещо свое, което индивидуално ги характеризира.

МАТЕРИАЛ

Тъкачката трябва да познава и да разбере техническите характеристики на използваните материали, както и начините, по които суровините могат да се адаптират към изискванията на производството. Познаване на суровините и материалите, както и използването на всеки един от тях, ще се отрази на функционалността и външността на продуктите, които се правят.

Да практикуваш тъкане е необходимо да имаш предвид две предпоставки: наличните материали и производствените методи, съвместими с материалите. Този ред е значителен, тъй като материалът, с който тъкачката разполага е условие за метода и инструмента, с които ще си служи. Функцията на продукта също така диктува на тъкачката избора на материалите. В изпълнение на функционалните изисквания, тъкачката често няма други ограничения, които ще влияят върху крайния продукт. Тази свобода позволява голямо художествено творчество и предлага разнообразие предмети, които се правят.

Материалите за тъкане по-рано били са само естествени, а с развиващата се индустриализация се появяват и изкуствени. За ръчно тъкане, т.е. изработка на тъкани, използват се текстилни влакна, които имат определена дебелина, дължина и обем. Разделени са според техния произход (това е една от няколко вида класификация) в две основни групи:

Природни текстилни влакна

- Растителни влакна (памук, лен, коноп, или по нашите земи, известни като „гръснице”, сизал, юта);

- Животински влакна (вълна, коприна, алпака, ангора, мохер, камилска вълна, кашмир);
- Минерални влакна (азбест).

Химически текстил

- Целулозни влакна (целулоза, вискоза);
- Протеинови влакна (kazeinska, alginatna);
- Неорганични влакна (стъкло, метал);
- Синтетични влакна (полиамид, полиуретан, поливинил, полиестер).

За производството на тъкани може да се използва всякакъв вид прежди. Преди това се използвали само естествени, растителни текстилни влакна (памук, лен, коноп - коноп) и животински (вълна, коприна). Напоследък се използват и за тъкane на ръка, индивидуално или в различни комбинации. Прилагането на различни видове прежди в една тъкан, преплитане на две нишки от различни суровини и състава и употребата им може да осигури отличен ефект и външен вид на материала. Специален външен вид и изглед на материалите се постига чрез използване на различни ефекти, букле прежди и обaгрени прежди.

Тъй като в района на границата между Сърбия и България до средата на ХХ век повече от 75% от домакинствата се занимавали с отглеждане на овце, вълната била основен материал, необходим в семейството. През летния период, жените са ангажирани в отглеждането на канабис, познат в България като „grsnice“, от чиито влакна са правели фини прежди. Отглеждали се и копринени буби. Повечето от ръчно изработени материали и днес се изработват от естествени влакна (вълна, памук и лен).

Естествените суровини на меките влакна, които се използват в ръчно тъканите изделия, предимно дрехи, са: вълна, памук, лен и коприна. Суровините на твърдите влакна се използват главно за изработка на текстилна галантерия (чанти, колани), кърпи, постелки и гоблени. Интересно е да се отбележи, че за изработка на теписи на хоризонтални и вертикални станове използват предимно вълна.

Вълната доминира при изработката на килими. Влачената вълна, прежда, може да се използва като мулти-конец. Ресена вълна, финна, тънка и гладка, е необходимо преварително да се удвои. Тъканите изработени от вълна са меки и топли. Вълна като база и като вътък, се използва в изработването на Пиротски килими. Не трябва да забравяме, че това естествено влакно, е неустойчиво на висока температура по време на поддръжката.

Памукът като материал за използване в ръчното тъкане има голяма сила, но не достатъчно гъвкавост. За тъкане се използва и в основата в сегмента на хоризонтални станове, докато при вертикалните станове се използва и като основа (чипровски килим), много рядко като вътък.

Прежда от лен и куделна прежда е много високателна за ръчно тъкане.

Коприната има ненадмината красота, гъвкавост и много финес, така че се препоръчва при тъкане на хоризонтален стан и за хълмовете с голям финес. Подходящ за ръчно тъкане е смес от вълна и коприна за база, защото това дава много интересни ефекти.

Всички видове материали, използвани за ръчно тъкане в началото запазили естествения си цвят, докато по-късно нуждите предизвикали тяхната промяна. Поради това били боядисвани с природни, ерастителни багрила. Най-напред е били използвани за боядисване листата на някои растения, а след това и стъблото, корена или цялото растение. По-късно за боядисване били използвани и някои видове земя, съдържащи железен оксид в състава си. Багрили са се всички видове естествени прежди: вълна, памук, лен, коприна, а сетне с напредъка на технологиите и химическите влакна. Естествените влакна са третирани със специални средства за защита, за да запазят структурата си от паразитите, които ги атакуват. Тази защита напоследък е необходима.

“Преждата е източник на вечно вдъхновение. Сътрудничество с преждата позволява решаването на дизайна и формата за много цели. Ако конструкцията е проста, адаптирана към използването, а и на преждата, нашата работа няма да бъде кратка, но вечна мода.”

Ani Albert,
Bauhaus School of Architecture and Design

ИНСТРУМЕНТИ И АКСЕСОАРИ

Основният инструмент, използван за изработка на ръчно тъканите изделия е стана. От незапомнени времена, когато стана започнал да се използва, до този момент в конструкцията им, нищо не се е променило. Тъкачният стан е направен от две дървени рамки, на които се слагат две кросна – на задното е навита основата, а на предното се навива натъканото.

По положението на основата, която се простира между двата вала по време на тъкането станове са разделени на вертикални и хоризонтални. **Вертикалните станове** са с вертикална база. Те се използват за изработка на гоблени и килими (фиг. 1). **Хоризонталните станове** са с хоризонтална основа. Те се използват за производство на всички видове текстил, но и за килими. Различават се по техниката на изработката, сложността си, техниката на тъкането, както и по конструкцията (фиг. 2).

Според техниката на работа различаваме контрабаланс и контрамарш станове. **Контрабаланс станове** са известни с простотата на работа и на различно преплитане като влакната се движат в обратната посока, едни по отношение на други, което създава навес. В **контрамарш станове** влакната могат да се движат самостоятелно, едни от други, и всеко може да се повдигне и спуска и така се създава по-стегнат навес.

В зависимост от сложността на работата, различаваме два начина на тъкане в килименото производство, станове с две и четири нишки. **Двунитните станове** са много прости, работят в два етапа и са подходящи за тъкане на дрехи. **Четиринитните станове** позволяват по-голям брой преплитане, и по-голямо богатство в структурата на плата. Могат да изпълнят общо четиринадесет различни комбинации повдигания.

Според конструкцията разграничаваме стан на маса и подови станове. **Станове на маса** са по-малки и могат да бъдат поставени на маса. Когато работите върху тях се използват изключително ръцете, така че тъкането с тях е малко по-бавно от **подовия стан**, при които се използват ръцете и краката. С подношката краката се повдигат влакната и се прави навес, и с ръцете се манипулира с рама и провлача се вътък през навес. Това позволява по-лесно производство на платове. Такъв стан е много по-широк и осигурява дълга база за изработка на тъкани.

В допълнение към стан за тъкане се изисква и допълнително оборудване, което се състои от необходимите части станове, оборудване за изготвяне и прилагане на интегрираната база и вътъка на тъкачен стан.

Нишките, през чиято окса в средата (коталац, оканац) работи тел база. Нишките може да бъде метали или конци (фиг. 3).

Клечки за въвеждане на основата на хълмовете и нищелки (фиг. 4).

Гребенът, чиято роля е да се определи на базата плътност, определен от постоянната си позиция в плат и рибна основа. Гребенът може да бъде метален или дървен и има позиция в рама (фиг. 5).

Совалка за прехвърляне на вътък чрез отворен навес (фиг. 6).

Серса за разделяне на основата и определяне на другата страна на навеса (фиг. 7).

Вител която се използва за размотаване на преждата (фиг. 8).

Совалка за оформяне основата за тъкане (фиг. 9, 10).

Подготовка за тъкане

Подготовка за тъкане започва с избора на предмета на тъкането, скицирането, плат, дизайн и маркирането на всичките му измерения. След това направете избор на прежда и прежда за основата. За прежди трябва да са гладки, нелепиви, без възли и здрави, а не да продължат по основа. В основата прежди могат да бъдат като база, както и напълно различни и могат да продължат в тъканта на зева.

Задължително е да се изчисли консумацията на прежда за желаната тъкан. Потреблението на преждата може да бъде изчислен по различни начини. Един от най-лесните е, ако плътността на база ширина и се изчислява броят на бази или база. Ако тя се умножава по дължината на основата ще бъде общата дължина или база, съответно общата дължина или трябва да се създадат подходящи база. На прежда топката често раната, или уточнената дължина, както и техния избор ще зависи от броя на необходимите дължина или база.

Потреблението на прежди могат да се изчислява по формулата:

$$Tg = (Dm \times Шcm \times Гcm) : Nm$$

където: **Tg** - изисква консумацията на прежда в грамове, **Dm** - дължината на база в метри, **Шcm** - база широчина в сантиметри, **Гcm** - в брой, нито един сантиметър, **Nm** - колко метра от прежда има един грам.

При изчисляване на общото потребление на прежда за необходимостта да се вземат под внимание загубите, и се добавя към изчислената консумация. Загуби, възникнали в формиране на основата заради различното изпънати нишките на основата или сновалки. Загуби и при свързване основата на долно и горно кросно. Въз основа на изпънато тъкане има загуби в дължината на основата. Тъй като на тази база край станове ще бъде по-кратък, отколкото на база монтирани на тъкачен стан. Дължина на основата трябва да се увеличи 10% за загубите в правене на основа, 10% загуба на тъкане и 60-90 см за загубите на основата на цилиндъра и изработен тъкачен материали. Ширина на основата трябва да се увеличи за 10% в резултат на напрежението или край и с 10%, поради свиване на ширината на основата на повече или по-малко създадохме много впитане (дантела и т.н.)

Формата на проект за развитие на тъкане на плат или **запис на тъкане** е необходимо да се направи, тъй като в нрго влезат всички необходими данни. Уийвинг тъкане на записа трябва да бъдат добавени към схемата чрез изпълнение на плат и плат проба. Това създава изтъкани архивни материали, както и броя на използваните преплитания в тях. Данни, които се вписват в регистъра на тъкане, са следва:

ТЪКАЧЕН ПРОТОКОЛ

ДАТА НА ТЪКАНЕ:

ИМЕ НА ДЕЛОТО ЗА ТКА:

ВПЛИТАНЕ:

ОБОРУДВАНЕ:

ПРЕЖДИ: за основата:

за вътък:

ДЪЛЖИНА НА ОСНОВА: поставени на стан:

махнати от стан:

ШИРИНА НА ОСНОВА: поставени на стан:

махнати от стан:

ПЛЪТНОСТ НА ОСНОВА: броят нишки в основата в см.

ПЛЪТНОСТ НА ВЪТЪКА: Броят на нишките в вътъка в см.

ГРЕБЕН: Броят на зъбите в см.

ПРИБЛИЗИТЕЛНО ВРЕМЕ ЗА ИЗРАБОТВАНЕ НА ПЛАТНО:

ЦЕНА НА ИЗРАБОТВАНЕНА ПЛАТ:

ДРУГИ ДАННИ:

Тъкane

Когато сме направили всичко, от което се нуждае правилото на тъкачен протокол, просто започва тъкане. Тъкането започва със създаването на основа за тъкане.

За да се създаде основата за тъкане неопходимо е сноването което се работи на совалка (фиг. 9). Състои се от един рам, в който се приготвят нищелките на осножата. На тази конструкция на совалки може да бъде изградена основа до 10 м дължина. На първите две скилидка прави се контур, които отива до необходимата дължина. Между претпоследния контур и контура преди него, влакната се сгъват и кръстос, като прават кръст или осмица заради по-нататъшно формиране на навес.

Основата се свързва напречно на няколко места, преди да се извадите от совалка. Най-напред се вързва кръст след това и останалите влакна.

Създаване основа на стан

Основата се намира на гърба, която се връща от първия участък и една част от своята дължина, а след това разпространява и пуска на дюзата, за да прекрати на вала (фиг. 11). След това прерови основата прилагат за постигане на нейната ширина. Общо направени в сноването, въведете серса за да се укрепи (фиг. 12).

За мотанетона основата необходими са двама души, един, който ще мотае осножата а другия който ще придържа осножата и полека подготвайки за намотване. За да се постигне стягане на основата периодично се добавят пръчки между основата и вала.

Въвеждане

Изработка на основата за тъкане е превръщането на осножата от последна на предна греда чрез стана (фиг. 13). Когато конците преведем, свързваме ги на предната греда.

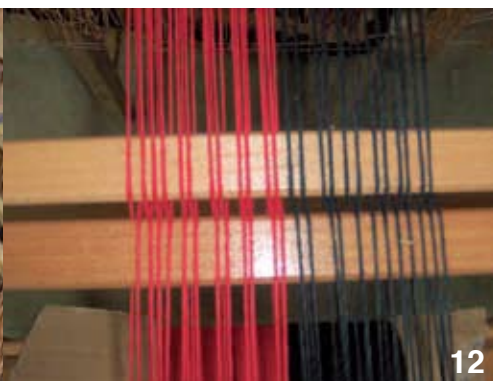
Начин на въвеждане в нищелки показани са в тъкачката схема. Четири влакна с нищелките представен са като серия тъкачката схема .

Цялата схема е тъкане на четири части: един начин за въвеждане на конци, конец и подножника, схема на преплитане, редът на повдигане на конци според който определят тъкачката схема.

Връзката на конци и подножника е пряка, което означава, че всяка нишка обвързана с един подножник или кран. Повдигане, или порядъка на повдигане, определят номерата някои редици. Преплитането е показано в черно-бели квадратчета, които представят свързани точки на основата и вътъка (фиг. 14).

11

12

13

Тъкачество на хоризонтален стан

Смята се, че първото тъкане на хоризонтални ленти са преплитане платно. Преплитане на платно е нужен следвач на пътя към тъкането (фиг. 15). И ден днешен тожа просто преплитане се използва когато се прави равен плат. Като се започне от това преплитане ние сме вече в състояние да комбинираме, за да получим различни варианти вплитане: панама, кепър, медена пита, преплитане с декоративни мотиви в сегмента надплитане.– overshot. На хоризонтален стан може да се изработи плат от двойна тъкан, тъкане от по-вече конци, дантела, която може да се работи на стана или само с ръце. Комбинацията от цветове и преплитане постигнати са много изящни тъкани цветни и готови за употреба или по-нататъшна обработка (фиг. 16).

Уйвинг на вертикален стан

Вертикален стан е една много проста структура и се състои от две ролки (кросно), които са свързани с вертикални колони (соя). Соев водят валяци, на която основа за уеб опъната. Навес се постигне до средата на кръгла цилиндър е станове (обнителник), за които връзката тел от основата. Обнителник стяга заглавката е по този начин постига прозаявка. Инструментите, използвани в техниката коленичане зависи от вида на обекта, тъкане (гребен). Гребен, използвани в гоблен, а тъкане килими използва тупица. Вител се използва и за прекратяване на прежди канури (кукли).

Нищелките на основата при вертикален стан изработени са от две влакна или които съставляват зев около совалките. Совалката е много проста, състоящ се от два полу-цилиндра, които са разделени една от друга в зависимост от дължината на основата да бъдат поставени на тъкачен стан. Сноването се извършва под формата на един безкраен кръг (фиг. 10).

Вертикалната станове, за да тъкат техник "коленичане". Този стан е известен в нашия регион, вероятно, още преди уреждането на славяните на Балканския полуостров. Тъй като районът е известен говедо-въдство, богат на ресурси, намиращи се използват в тъкането черги и килими са разработени паралелно помежду си от Стара планина. Феликс Каниц известен писател, пише за обмен между килимите в Пирот, Сърбия и Чипровци в България. Обменна се извършва от търговци от Дубровник. Късно, през XX век, Чипровци започва да използва като основа за тъкане - памук,

В техника "коленичане" за правене на цветни шарени конци, прави се вътък. С тази техника се изработват килимите и в Пирот, известна със своята красота, въображение, качество и трайност. Изобилието на орнаменти може да се измери с най-красивите черги от изтока. Са идентични с лицето и вътре в твърдо вещество е постигнато натъкane на вътък. Цветовете са ярки и хармонични. Тяхната валидност е над сто години.

Славица Јованович

14

15

16

ГРЪНЧАРСТВО

ИСТОРИЯ

Историческите справки показват, че грънчарството в Западните покрайнини и основно в трънското село Бусинци се развива още през XVIII век. През втората половина на XIX век почти във всяка къща в Бусинци се върти грънчарско колело. Някои от изследователите на бусинска керамика твърдят, че през 70те години на века там има повече от 300 самостоятелни грънчарски работилници, керамика работят приблизително 1500 души – майстори, калфи и чираци. Богатите и разнообразни глинести залежи в този регион позволяват в този занаят да намери препитание почти цялото местно мъжко население.

Развитието на пазарите в Балканските територии на Турската империя, принудителния икономически гурбетчилък и постепенното развитие на локални “дъщерни” средища разширяват приложението на бусинската керамика и осигуряват обширни територии за разпространението ѝ. Заедно с това се затвърждава стилово-пластическото ѝ разнообразие, нейния образ се вписва трайно в домашната среда, избистрят се специфичните художествени елементи и образност.

Така в продължение на повече от два века бусинските майстори – грънчари разпръскват своята продукция и влияние в цяла северозападна България и Сърбия, на север до Дунав, на юг по течението на реките Струма и Места, чак до Беломорието.

Бусинските глинени съдове от XIX век представят разцвета на един регионален керамичен център, при който функционалните и художествени решения са в синхрон. Неговите най-добри образци въплъщават усета на възрожденския майстор за целесъобразност на формата, породена от дълбокото познаване на битовата среда. Бусинските съдове отговарят на конкретно осъзнавани потребности – приготвяне на храна, хранене, запазване на храни и течности. Заедно с това те заемат важно място в естетическото изграждане на интериора на дома като много от тях освен практически, служат и за украса (фиг. 1a, 1b). Наредат се на полици над огнището, допълват водника с гиздавите тела на стомните. Богатството от функционални решения в бусинската керамика успешно е навлязло и в божия дом. Керамичните купи за водосвет, надгробните фенери, кандилниците изразяват опита на местната керамика да намери пластичен и функционален отговор на потребностите във всички сфери на живота.

ПРОЦЕС НА ИЗРАБОТВАНЕ

Производството на керамични съдове преминават през няколко етапа, включително първият препарат от глина.

Подготовка на глина

В целия трънски регион и особено в землището на с. Бусинци има различни по своята пластичност глини (“тлъсти”, “постни”, “кисави”). Някои от тях са огнеупорни и се употребяват за по-груби кухнен-

ски съдове. Други са фини, със силно подчертана пластичност и са особено подходящи за по-сложни трапезни съдове – стомни и крондири, кани и бъклици. Различни са и по цвят – от светли до тъмно червени.

Ископаната глина се оставя да презимува на открито за една година. Ден преди да се употреби, глината се внася на специално определено място „калник“ пръска се свода и повече пъти се гази с крака докато не получи плътност и текстура. След това се меси за последно с ръце и тогава е вече готова форматиране (фиг. 2).

Изработването на предмети

Предмети от глина, могат да бъдат с различни форми. И още, те могат да бъдат напълно или частично симетрични или напълно асиметрични. Изработени са на грънчарското колело или равна плочка глина или комбинация от тези два начина. Основният инструмент за оформяне са уменията на о пръстите. Допълнителни средства са различни: от дърво, пластмаса и метални шаблони за оформяне, рязане, дупчене, гъби, кърпи и тел за рязане (фиг. 3).

Източването на съд на грънчарско колело изисква специални умения за центриране и поддържане на конусовидния обем при непрекъснатото въртеливо движение на колелото, изтегляне и изтъняване на формата във височина и по радиус, „затваряне“ на обема и източване на задължителните детайли. (фиг. 4). От векове грънчарските колела са били въртящи се ръка или с крак (фиг. 5). Съвременни грънчарски колела са с електрическо задвижване и с непрекъснат контрол на скоростта (фиг. 6).

След свалянето на източената форма от колелото и лекото ѝ засъхване следва изработването и залепването на конструктивните части: дръжки и лейки и пластичните детайли: розети, щитове, фигури. Тогава е възможно да се правят фини довършителни съдове, последвани от украса.

Украса

Ангобната декорация е твърде разпространена. Ангобата е измита, фина, бяла или цветна глина, чиято роля е да запълни порите на глината, от която е източен съдът, и намалява попиването на вода при ползване. Тя се нанася в момент, когато източеният съд е позасъхнал чрез цялостно или частично потапяне, поливане с чашка или рог, рисуване с четка или инструмент с който да се топи в ангобата (фиг. 7а, 7б). Един вид нанасяне на ангобата върху нея се гравира с тънко острие, така че да се достигне и оголи долния пласт на глината („сграфито“, фиг. 8). При последващото глазиране се засилва контраста между обикновено бялата ангоба и по-тъмния цвят на глината под нея.

5

6

7a

7b

Сушене и печене

След пълното изсушаване на съдовете те се изпалват първи път “на бисквит”, като се нареждат един върху друг. Най-отдолу се поставят по-едри форми от опесъчени глини, в средата – по-фините и сложни изделия. Най-отгоре се редят гювеча и паници, за да образуват свод, който се запушва с бракувани и счупени плоски съдове и парчета. След бавно подгръвяване от 10-16 часа, огънят се засилва и поддържа като температура се определя на око, според цвета на огъня в пещта (фиг. 9). В цикъла на печене в съвременни електрически фурни се програмира въз основа на опита на майстор грънчар (фиг. 10а, 10b).

След първото печене стават много по-силни и с по-тъмен цвят (фиг. 11). Когато напълно се охлади изважда се от фурната и подготвя за глазиране. Прашката глазура, провидна или у боји, раствори се у води. Тогава се съдовете в целост потапят в раствора или само полеват с раствора или се частично нанася, странично потапя, полева в раствора и определените места и само вътрешната страна и т.н. Глазурните ефекти се обогатяват с комбинации от оцветени с метални окиси прозрачни глазури.

След глазирането съдовете се нареждат в пещта за второ “глазурно” изпалване. Режим горене зависи от характеристиките на използваните глазури. Комбинирането на формите по големина и сложност, допирът им в отделни неглазирани или глазирани точки при определен риск от залепване, досигането и поддържането на необходимата температура – всичко това изисква голям опит и майсторство (фиг. 12).

Врсте керамике

Бусинската керамика се разделя на няколко големи групи: трапезни, битови, технически, култови и декоративни изделия.

В тези групи влизат най-разнообразни основни форми, както и множество техни варианти. Бусинската керамика включва извънредно широк репертоар – повече от стотина основни форми и множество техни варианти и подварианти (фиг. 13). Възникнали за конкретни потребности, усъвършенствани за дълъг период, добили форма при определени технически ограничения, те представляват резултата на творческите усилия на поколения бусински грънчари.

СЪСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ

През първата половина на XX век занаятът в Бусинци все повече запада. През 1930 г. там са останали около 120 грънчари. През 50те и 60те години на миналия век единствените действащи бусински грънчари са събрани в малък цех, където се правят серийни производства. За съжаление през лятото на 2009 г. почина и последният бусински грънчар.

Жив ли е духът на бусинската керамика и възможно ли е той да бъде пресъздаден в творбите на съвременните български керамисти – това е въпрос, на който през последното десетилетие се търси отговор.

Голяма роля за поддържане на интереса към майсторството на старите бусински керамици имат провежданите почти ежегодно през последните 15 години пленери по керамика през месеците юли-август в Бусинския музеен комплекс. Участието на изявени съвременни български керамици от България, Сърбия, Македония и други страни, както и музейната експозиция, съхранила голяма част от традиционни бусински съдове, създават условия за изработване на образци, които имат съвременно звучене, вписват се в съвременния бит, но носят елементи – по отношение на багри, форми и предназначение на старата бусинска традиция.

Бориан Коджаков

**ТРАДИЦИОННИ МУЗИКАЛНИ
ИНСТРУМЕНТИ – СВИРКА**
(цафара, шупелка, цевница)

Въведение

В този документ ще се занимаваме с изработката на духови музикални инструменти (по-точно кратък инструмент – свирка) и с използване на природни материали – дървото.

Историята на музикалните инструменти, което ще рече, техната изработка и свиренето с тях, можем свободно да речем че продължава да съществува колкото и самото човечество. Данни за различни музикални инструменти датират още от праисторически времена; на рисунките на пещерните хора могат да се намерят различни видове свирки и ударни инструменти, а в най-древните исторически извори съществуват свидетелства за използване на музикални инструменти в религиозни и други цели (фиг. 1).

Майстора на музикалните инструменти, взима материала от природата, ползва инструменти и техники на работа за да направи инструмента, като се ръководи от принципите на акустиката.

Инструментите и техниките на работа са само средство („дърводелска“ част на работата – както казват строителите на музикалните инструменти) в процеса на преобразуване на природния материал в изделие на което може да се свири, което предполага познаване на материала, както и естеството на звука катоцяло (което би било майсторска работа).

Процесът на изработване на инструмента е проектран и определен процес както по отношение на операции и мерки, така и в отношение на размерите по пътя от суровина до готов инструмент, тоест от началните до крайните размери. Въпреки това, в хода на изработването на инструмента, майстора се исправя пред повече ситуации в които трябва да вземе някакво решение. Всъщност, всичките размери от началото до края, на практика са само препоръки които се отнасят на определен инструмент и на определен вид материал – дървото. Освен това, методите, процедурите и стъпките са също така приблизителни норми които майстора, в малка или голяма степен прилага в своята работа, при което решава за коя от препоръчаните стойности ще се реши в определен момент.

Свирката е духов музикален инструмент, изработен от малка цилиндрична (обикновено дървена) цев, с дължина около 250 до 300 мм чиято вътрешност е куха по цялата дължина (фиг. 2). Външния диаметър на свирката е около 20 мм, а дебелината на стената на цевта е около 2 мм. По дължината на цев такъв мединия ѝ край има шест дупки в един ред. Предният ѝ край (мундшукът) е заострен по вътрешния ръб. Въздушната струяотустата се удря с този ръб и произвежда звук. За това свирката се държи малко на страна (фиг. 3).

В последно време, има свирки със седем дупки (една от другата страна, поднай-горната), както и със осем дупки (под последната от другата страна).

Липсата на пискун на свирката представлява пречка за начинаещите свирачи, тъй като изисква упорита работа докато се не „просвири“, поради което се свиренето на свирка (както и на други духови инструменти без пискун – кавал, дудук) счита за майсторство.

Музикалният репертоар на свирачите на свирка може да се раздели на три групи:

а) **овчарски свирки** – мелодии извън ритъма, настанали като инпровизация на някое известно произ-

ведение или като лично вдъхновение на свиреца;

б) **хорски свирки** – мелодии в ритъм, с известна тема на хоро или песен с която може да се играе;

в) **сигнални мелодии** – мелодии за направляване на стадото или за общуване.

Свирката (както и кавала) се счита за благословен, Господов инструмент, защото звука ѝ предизвиква спокойствие и добро настроение. Тя е овчарски инструмент, които са дълго време прекарвали сред природата и са могли да отделят време за свирката. Това е причината защо е със свирката създадено народно творчество с голяма художествена стойност. Свирката е била медиум на народните свирачи – художници, вдъхновени импровизатори и творци, анонимни народни композитори, добри и бързи изпълнители на хора и на чувствителните и даровити изпълнители на тъжни мелодии.

Свирката е овчарски инструмент и на хората които са свързани с природата, които са били вдъхновени със звуците на природата и на животните. .

Географическо распро-странение на свирката: обхваща области които се намират в по-вече балкански страни, и това са: Сърбия – юг и югоизток, България, Гърция, Македония и Албания.

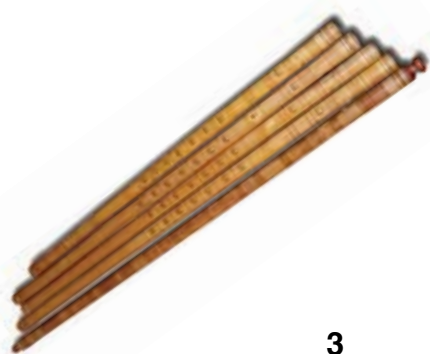
Днес, с изчезване на традиционния начин на живот и свирката е на път да изчезне.

Подобни на свирката са кавала и нея, които са също без пискун, кухи са и се различават по това че са по-дълги и имат по-вече дупки и според това можем да ги наречем и дълги свирки (фиг. 4). От друга страна, подобна на свирката е и друга свирка (флейта, дудук) – инструмент със пискун и със шест дупчици, който по всичко освен по пискуна прилича със свирката и затова за свирката може да се каже че е флейта без пискун (фиг. 5).

Материали

Материал за изработка на свирката е: дърво, тръстика, рог, кост както и метални и пластмасови цеви (фиг. 6).

Както вече беше отбелязано, най-използваният материал за изработка на свирките е дървото. Като материал който има най-вече в природата, дървото се всекидневно използва в живота на хората; като строителен материал, за отопление, материал за дома итн. С опита си и според своите природни акустични особености, човека е разбрал кои видове на дърво са най-добри за изработка на музикални инструменти. За това свидетелстват и етимологичните наименования на някои дървета: ясен – ясен звук итн. Да подчертаем, че древните Славяни са имали специално отношение към дърветата; вярвали са че в дърветата живеят духовете на предците, че в тях може да се скрие дух, както и факта че в голям брой на топонимите при Славяните в основата си носят името на дърветата (Лесковац, Јасеновац, Јасенак, Дреница, Глоговац, Липовица, Крушик, Јабланица, Ораховац и многи други). Дървесината е при нашите предци играла важна роля във всекидневия живот.

3

4

5

6

Бъз, черен бъз (*Sambucus nigra*) принадлежи на дърво със средна твърдост (фиг. 7). Расте в близост до вода и колкото е по-близо до водата, по-бързо расте и структурата му е по-ретка и по-мека. Следователно, трябва да се избягва бъза който е на нисък и равен терен покрай вода и трябва да се търси ония бъз който е на слънчева страна и на склона на който не се задържа вода. Предишната забелешка важи за всички видове дървета. Предимството на свирката (цафара) в съотношение с другите инструменти се отличава в нейната простота и възможността да се какъв-такъв инструмент изработи за кратко време. Овчарите са правили свирки от млад бъз като са изваждали меката му сърцевина и правейки дупчици със ножче са изработвали за кратко време инструмент. Така направената свирка би просъществувала един ден, защото след като изсъхне би се спукала, а утре ден би овчарите правили нова. По-сериозен инструмент от бъз се изработва от граните на бъз, и за неговата изработка би продължила по-вече време и трябвават по-сериозни инструменти.

Ясен (*Fraxinus, sp.*) е здраво, жилаво дърво, устойчиво на влага, което го прави добър материал за инструменти (фиг. 8). Сред народа се говори че „дървото ясен ясно свири“. Ясенат има много хубава текстура (разпределение и видът на пръстените) и цвят който е нюансиран от сиво пепеляв до светло-кафяв.

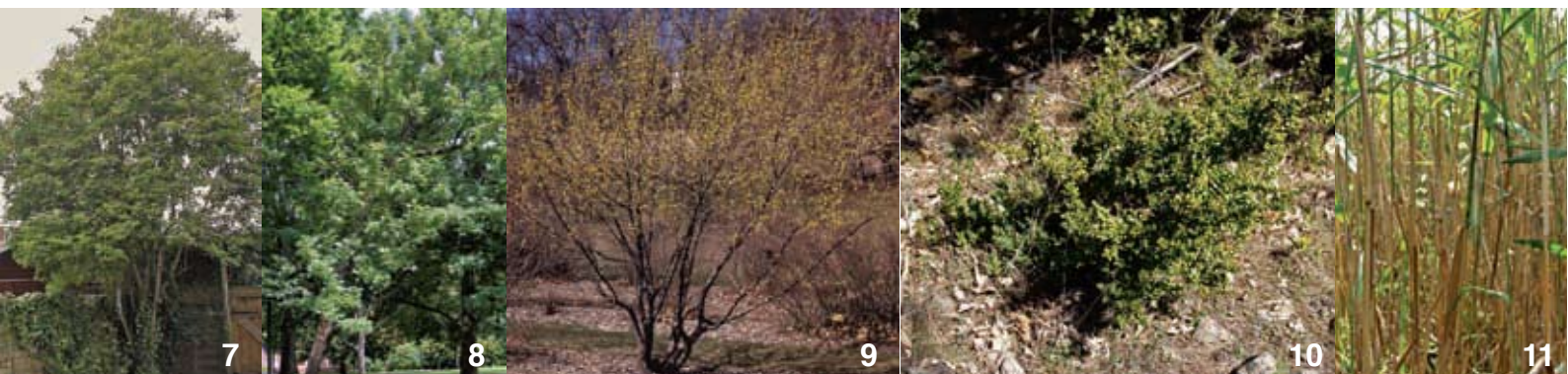
Дрян (*Cornus mas*) е дърво със средна твърдост и висока устойчивост на болести и гъсеници (фиг. 9). За дряна се казва че е дърво – стомана. Имайки предвид че дряна с повърхността си абсорбира влагата, изключително важно е, че и когато е сух, трябва да се добре импрегнира и по този начин да се защити от влага. Съществуват няколко вида дрян, който се сред народа наричат черен и бял, а специален вид дрян е тн. пас дрян, известен със своята твърдост.

Чемшир (*Vixus sempervi-rens*), е едно от най-твърдите дървета (кокал дърво, камък дърво), което е изключително акустично и дава силен и кристално чист звук (фиг. 10). Чемшира трябва да съхне по-дълго време, за разлика от другите видове дървета, от шест до осем години, преди да се използва за строене. Имайки предвид характеристиките му, чемшира е много ценно дърво, а инструментите които са изработени от него са на търсени и на добра цена (най-скъпите).

За изработка на свирка се използват и други видове дървета: клен (*Leuciscus cephalus*), глог (*Crataegus топогуна Jacq*), орех (*Oglans regia*) както и по-твърди плодови дървета (слива, круша, дива круша).

Тръстиката със своята структура има вече почти завършена форма на инструмент (фиг. 11). С извъртане на надлъжната дупка и със отваряне на свирческите дупчици, получава се материал от който са изработвани свирките. За това свидетелстват преданията на различни народи по света, от гръцката митология до народните приказки от нашите територии.

Костта е вероятно един от най-древните материали които е човека използвал за различни нужди. Костта с вида си, напомня на свирка, а сред народа има и мистично значение те. Смята се че костта в себе си носи енергия на животното на което принадлежи. Известно е че са се изработвали свирки от орлови кости, от бедрената или крилната кост.

Рогът също така принадлежи към материалите които са хората използвали за различни нужди през вековете. Символиката на рога е известна във всички традиции на света, той е символ на победа и свобода.

От рога са изработвани различни свирки, както и части за музикални инструменти. В нашите краища са използвани най-вече рога от волове и то от старите автохтони видове говеда, защото техните рога са по-качествени – твърди и устойчиви.

Метални цев се използват за изработка на свирки (цафари и кавали) още от преди сто и петдесет години. Металната цев е устойчива на механични повреди атмосферни влияния, но от друга страна са доста тежки, по-трудно се пробиват дупки и са студени което не е приятно усещане.

Пластмасовите цев са удобни, защото за релативно кратко време със най-елементарни инструменти, пробивайки на няколко дупки се получава инструмент за начинаещи, на който може да се упражнява свирене, докато са акустичните и естетическите стойности на заден план.

Свирки от пластмаса се използват в курса като средство за обучение.

За украса на свирките, рятко се използват допълнителни материали като мозаики, пръстеновидни покривки, инкрустации и др. Все пак съществуват и примери с украса и тя се отличава с гравирани дърворезби изпълнени с растопено олово, което се след охлаждане и втвърдяване доизработват да бъдат в унисон с останалите части на дървото; някъде говорят че са свирките били украсявани и със сребро.

За защита на инструментите се използвало най-често лой или олио, в зависимост од средата а и от възможностите. На някои места са след изработването, инструментите са били държани за некое време потопени в импрегнат (раствор), който е можел и да се затопля.

Техники и инструменти за изработка на свирка

В миналото са използвани прости инструменти, те., с което се е разполагало (фиг. 12). Това са били главно ръчни, ковани инструменти, със средно качество острота и устойчивост (фиг. 13). Струга е бил единствената задвижаша машина. Затова майсторите заслужават въсьхищение че са с такива елементарни инструменти успявали да направят съществени инструменти.

Някои от инструментите които са се използвали в миналото: ръчно свърдло – маткап (за бушене на вътрешни дупки), жиг (жезъл с формата на копие, което се нагрее в огъня и се използвал за пробиване на надлъжните дупки и ли дупчици за свирене), ножче (за дупчиците за свирене и за заостряне на горната ивица на свирката – пискуна), дрянова пръчка (за вътрешна обработка), гребка (метална или съклена плочка), маклица (за външна обработка на дървото). Единствения начин за импрегнация на свирката (цафара) в миналото е било смазването с лой или с олио.

В модерната епоха влизат в употреба следващите инструменти и машини (с електрически двигатели): автоматичен струг, радиална бормашина, циркуляр, фрезови машини. Ръчните инструменти които

12

13

14

се използват за изработка на свирки също са усъвършенствани и днеска имаме по-качествени, по-остри и по-устойчиви инструменти които са по-удобни за работа. С появата на шкурката, вътрешната и външната обработка на дървото достига по-висок ниво.

Методика за изработка на свирка

Сеченето на дървото е първия етап в изработката на всеки инструмент. Най-добра структура за инструмент имат дърветата които са расли на слъчевия склон на бърдото, по възможност на каменна покривка и далеч от вода. Сеченето се върши преди зимата, когато дървото е спрело да взима течности от земята в големи количества. Дървото, отрязаното между пролетта и есента е пълно с вода, и по време на сушенето идва до напукване.

Сушенето на дървото е втора и много важна част в изработването на инструменти. Въобще, сушенето трябва да е равномерно и възможно най-дълго. С бавно и равномерно сушене се получава материал с по-малко вътрешни напрежения които са причинени чрез неравномерно сушене на различните части с напречно сечение. По дължината на дървото са разположени търбички, канали по които са пътували соковете от корена към клоните. Тия канали с времето трябва да се свият и по възможност да се затворят напълно, за да се получи по-набита и по-гъста структура (нужна за акустиката). За да се затворят каналите в дървото е нужно доста време.

Изборът на дървото за свирка прави майстора въз основа на опита си: според вида на дървото както и въз основа на звука който дава като се почукне в него. Сега съществуват ръчни мерачи на влага, както и мерачи на скоростта на разпространението на звука чрез материала, с чиято употреба е облекчен изборът на материала.

Рязане на първата мярка се извършва преди пробиването. Дължината на която ерже парчето е по-голяма од тази на която ще бъде крайната дължина на инструмента, за да се финалната мярка извърши с допълнително скъсяване. Принципът на “предмярка” е стратегия за развитие на инструменти от начало до край на работата (фиг. 14).

Пробиване на дървото е част която подразбира отваряне на вътрешната надлъжна дупка на свирката (фиг. 15). Посоката на пробиване трябва да бъде от корена към клоните, което означава, че посоката в която се духа в инструмента трябва да е съща както и посоката в която е дървото расло, те., посоката в която са текли соковете чрез дървото. Пробиването може да се извърши от два пъти (пробиване с по-малък свърдел и после допробиване до крайната мярка) или от веднъж (на автоматичен струг използвайки свърдело с високо качество).

Грубата външна обработка се извършва на струг, при което се материала доводи на дебелина на стените уголемени за 1 мм в съотношение на финалните мерки на свирката. Грубата външна обработка може да се извърши и с ручни инструменти от които най-удобна е маклицата (която е в миналото била

основен инструмент за тази работа) (фиг. 16).

Грубата вътрешна обработка се извършва с импровизирани инструменти за вътрешно шлайфане, които се изработват така като се по-едра шкурка (гранулат 40 – 60) залепи за тънък цилиндричен прът и се навие така че да може да се вмъкне в дупката.

Бушене на дупчиците за свирене най-лесно става с помощта на радиална бормашина, при което трябва да се води сметка да свърдлото постепенно влиза в материала, полека за да се избегне вътрешно откътряване на влакната в непосредствена близост до дупчиците (фиг. 17). Дупчиците могат да се пробият и с помощта на остро ножче или с нагорещен железен прът (както е правено преди) (фиг. 18a, 18b).

Външните корекции на мярката се извършват с използване на гребача (метален или стъклен) и със шкурката, която е със все по-дребен гранулат във всяка следваща стъпка. Използването на гребача по време на изработването на свирката има голямо значение тъй като отстранява слой от материала при което се обработваемата повърхност се набива и става по-плътна.

Заостряване на пискуната представлява зарязване на горната част на свирката. Ъгълът на заострянето е около 45 градуса. В зависимост от ъгъла са и някои характеристики на инструмента. Ако е пискуната по-остър, тогава свирката ще има по-силен и плътен звук на ниските тонове, докато ще издуването на високите тонове ще бъде по-тежко, а ако е пискуната с по-тъп ъгъл, тогава ще свирката да е удобна за свирене на високи тонове, докато ниските тонове ще са по-тихи и меки.

Декорацията на дупчиците се извършва с помощта на силно заощрено ножче. Дупчиците се пробиват почти на крайната мярка при което се „завалят навътре“, те., изработват се така че да диаметърът на дупчиците във вътрешността бъде малко по-голям од този отвън, на мястото което се запълва с пръсти.

Вътрешното фино шлифоване се извършва както и вътрешното грубо шлифоване, но с една разлика, използва се шкурка с по-дребен гранулат (100-120). След това може да се извърши още по-финно шлифоване използвайки водена шкурка с гранулат 600.

Външното фино шлифоване се извършва с помощта на поредица шкурки с по-фин гранулат, от 100 до 400. На края, с цел на постигане на висока гладкост на повърхността, свирката се леко мокри (с кърпичка натопена с вода) и се шлифова с водена шкурка с гранулат 1000.

Декориране на свирката е естетическия момент и представлява личния отпечатък на всеки един майстор. Някои майстори са склонни към детайлите, някои към взискателни дърворезби, някои изработват релефни накити и плитки дърворезби. Външния вид на свирката е от голямо значение, както и за свирача който е вдъхновен с тоналната стойност на инструмента, но и с неговата естетика и свири на него, така и на публиката която има възможност да покрай звуковото приключение може и да види инструмента.

Смазването (повече пъти) е от голямо значение. Както вече казахме, свирката, както и другите духови инструменти, подлежи на променливи атмосферни условия (различни температури и влага), но и влагата която се събира вътре в инструмента която се създава по време на свирене. Смазването се

извършва вътрешно и външно, от вън чрез втриване на олио с кърпички, а отвътре с кърпичка на прът. За смазването могат да се използват различни олиа. Важно е да са това олиа които добре проникват в дървесината и не се умиришат като нпр. зехтин, орехово или бадемово масло.

Лакирането е процес (който може или не трябва да се приложи) на нанасяне на инструмента на някой вид лак с цел за по-добра защита от атмосферните условия, влагата преди всичко. Лаковете които се използват, могат да бъдат найразлични видове (на основата на смола, восък, калофониум и др.), но важното е да се нанася в тънки слоеве. След импрегнацията, отново се извършва вътрешно и външно шлифоване със шкурка от най-финн гранулат.

Редекорацията на дупчици те представлява окончателното поправяне на тонския низ на свирката. Преди се е вършило със слух, а днес с помоща на тунер или сравнявайки я със сходни инструменти.

Владимир Симич